ԴՐՈՒԱԳՔ Ի ՎԱՐՈՒՑ ՏԵԱՌՆ ՄԽԻԹԱՐԱՅ ԱԲԲԱՅԻ

ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԻՒՆՔ, ԽՐԱՏՔ, ՎԵՐՋԻՆ ԱՒՈՒՐՔ ԿԵՆԱՑ ԵՒ ՄԱՀ ՆՈՐԱ.

ԳՐԵԱԼ Ի Հ. ՍՏԵՓԱՆ ՎՐԴ.Է ԵՒԴՈԿԻԱՑԻՈՅ
ՅԱՇԱԿԵՐՏԷ ՆՈՐԻՆ

ՆԵՂՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՎԻՇՏՔ
ԶՈՐՍ ԿՐԵԱՑ ԵՐԱՆԱՇՆՈՐՀ ՀԱՅՐՆ ՄԵՐ
Ի ՓԱԽՁԵԼՆ Ի Կ. ՊՈԼՍՈՅ Ի ՄԵԹՈՆ (1701)

Արդ, ի հաստատելն զՄիաբանութիւնս եւ ի ժողովելն զաշակերտս, Երանաշնորհ Հայրն մեր կրեաց զբազմադիմի վիշտս եւ զնեղութիւնս թէ՛ ի հալածանաց հակառակորդաց, թէ՛ յաղքատութենէ եւ ի չքաւորութենէ ընչից, թէ՛ ի յաղողութեանց, թէ՛ յանյարմարութենէ տեղւոյն եւ թէ՛ ի յանցանաց անյարմարից, որք իբրու բռնութեամբ կամէին աշակերտիլ ինքեան, եւ յայլոց բազմադիմի խոչից եւ յարգելչաց: Զայսոսիկ տեսանելով՝ համբերաբար տանէր բնաւիցն, նաեւ հալածանացն՝ զորս յարուցին հակառակորդքն ի վերայ իւր եւ կամէին ըմբռնել զինքն եւ զնել ի կալերս[1], եւ կամ գլխատել. ինքն փախչելով ի տանէն՝ յոր ժողովեալ էր զաշակերտս իւր, եմուտ ի պալատն հրեշտակին[2] կալ իւրովքն. անդէն կրեաց զբազմադիմի վիշտս եւ զմեծագոյն ցաւս ի վերայ աշակերտելոց իւրոց, զորս ցրուեաց ամենայն եւ անդ. եւ շնորհիւ Տեառն եկն ի միտս իւր ելանել ի Կոստանդնուպոլսոյ եւ զնալ յերկիրն քրիստոնէից եւ անդ առնել զՄիաբանութիւն, եւ ի մի վայր ժողովել զցրուեալ աշակերտս:

Արդ՝ թողում ասացէն զվիշտս, զորս համբերաբար տարաւ ի ծովու եւ ի Զմիւռին քաղաքին, յորում լուաւ թէ խնդրեն զինքն կալնուլ եւ արկանել ի բանտ, յորմէ հազիւ զերծեալ՝ եմուտ ի նաւ եւ նաւեաց դէպ ի Զանդա. զվիշտս եւ զալեկոծութիւնս՝ զորս կրեաց ի ճանապարհին, եւ զանտուստ դառնալն ի Մեթոն, եւ ըզնեղութիւնսն՝ զորս կրեաց թէ՛ ի ժողովելն զաշակերտս իւր, թէ՛ ի դտանելն ըզյարմար տեղի բնակութեան, այլ եւ զանտանելի զաշխատութիւնս, նաեւ զանառողջութիւն օդոյ տեղւոյն այնորիկ: Արդ, Աստուած Հայր մեր տեսանելով զմեծ համբերութիւն Աբբային մերոյ եւ զհաստատուն յոյսն՝ որ առ ինքն, քաղցրացոյց զսիրտ իշխանաց եւ զքաղաքայնոց. սկսան իշխանքն սիրով յարել առ Աբբայն, եւ մեծաւ յօժարութեամբ կատարել զինդրուածս նորին. վասն որոյ հաճեցան տալ զտեղի մենարանի եւ սահմանել զեկամուտս՝ տալով զերկուս գիւղս: Այսպէս սկսաւ՝ շնորհիւ Տեառն՝ օր ըստ օրէ զարգանալ Միաբանութիւնս մեր: Եւ զի թէպէտ զբազում վիշտս կրեաց ի ռամիկ եւ ի անծանօթ գիւղացւոցն՝ ի ժողովելն զհասսն, սակայն զընաւսն համբերաբար տանէր, ապաւինելով միշտ յԱստուած: Երբեմն եղեւ եւս զի գիւղացիքն ոչ հատուցանելով որքան պարտն էր, կրեաց զչքաւորութիւն այնքան՝ մինչ զի ի միումն աւուր սակաւ ինչ հաց մնալով, եւ ի միւսումն աւուր զոչինչ ունելով՝ անկաւ ի մեծ տրտմութիւն. զի հոգայր եւ ասէր թէ վաղիւն զի՞նչ տաց ուտել աշակերտաց իմոց, զի ոչ գոյ հաց: Առժամայն մեծաւ համբերութեամբ դիմեաց առ Աստուած ասելով. Տէր, դու որ տաս զկերակուր ճաղուց ագռաւուց, կերակերեա՛ զմեզ, որք յանուն քո եմք ժողովեալ: Զայս իբրեւ ասաց՝ եկն ի միտս իւր երթալ առ դատաւորն եւ խնդրել ի նմանէ զարքունական պաքսիմատս. եւ լուեալ զայս դատաւորին եւ մերձակայից նորին՝ ի զթութիւն շարժեալ, կամեցան տալ զցորեան յարքունական դանձէ. զոր լուեալ Աբբային մերոյ՝ զշնորհակալութիւնս մատուցեալ դատաւորին ուրախութեամբ, եւ զգոհութիւնս Աստուծոյ մատուցանելով՝ վերադարձաւ ի տունն:

Արդ, մինչ սկսան բազմանալ անձինք Միաբանութեան, դտան ոմանք անդ, որք նման ազինձ խոտոյ՝ սկսան խայթել զԱբրայն մեր, խառնելով զինքեանս ի կարգաւորմունս նորին, ասելով. Ընդէ՞ր այսպէս ոչ առնես, ընդէ՞ր այս ոք այսպէս ոչ առնէ եւ դու լուռ կաս: Ոմանք եւս նման թունալի խոտոյ սկսան զայլս՝ զբարեբարոյ եւ զհամեստ անձինս թունաւորել ասելով. Այս ոք կարգաւոր զգենու զհանդերձս նորս եւ զվայլունս, չրջի ասա եւ անդ՝ ո՛ւր եւ կամի, ուտէ եւ ըմպէ զփափուկս, զմէ՞ եւ մեք ոչ այնպէս առնիցեմք: Զայսոսիկ տեսանելով, զի են խանդարիչք Միաբանութեան եւ նմանին աղարիչք Միաբանութեան եւ նմանին աղուեսուց, որք ապականել ջանան զնորաուեսուց, զորք ապականել ջանան զնորաստունկ այդին, զուն գործեաց մեծաւ ջանիւ արտաքսել զայնպիսի խանդարիչսն ի Միաբանութենէ: Որք ելեալ գնացին ի քաղաքս իւրեանց եւ սկսան չարախօսել զԱբրայէն եւ զՄիաբանութենէն, եւ զբարեկամս Միաբանութեան թուլացուցեալ յետս քարշեցին: Զայսոսիկ լուեալ գերյարգոյ Աբբային ասէր. Տէր թողցէ նոցա: Եւ ինքն Աբբայն ոչ երբեք կասիւր ի գործոցն, այսինքն՝ ի կրթելոյ, ի խրատելոյ, ի յուսուցանելոյ զաշակերտս իւր, եւ զամենայն նեղութիւնս եւ զվիշտս համբերութեամբ տանէր ասելով. Ինձ պարտ է միշտ կրել զվիշտս եւ զնեղութիւնս, թէ՛ ի միաբանից եւ թէ ի յարտաքնոց անձանց. Տէր տեսցէ եւ տացէ ինձ զզօրութիւն եւ զհամբերութիւն:

Արդ, թողում ասացէն զայլս բազմադիմի վիշտս եւ զնեղութիւնս՝ զորս ի բազում ամս կրեաց ի Մեթոն, եւ ասեմ ըզվերջին նեղութիւն՝ զոր կրեաց, մինչ լուաւ թէ հաղարացիքն կամին պատերազմ առնել ընդ Վենեցիոյ. անկաւ ի վիշտս եւ ի տառապանս եւ ի հոգս եւ ասէր թէ զի՞նչ ինչ պարտիմք առնել, ո՞ւր պարտիմք փախնուլ: Եւ ի մէջ մեծի ալեկոծութեանս այսմիկ՝ լիակատար հաւատով դիմեաց առ Ս. Երրորդութիւն, ունելով զԹագուհին միջնորդ առ Տէր. եւ ի բազում աւուրս աղօթելով եւ հրամայելով աղօթել միաբանիցն առ Տէր, այց արար Աստուած ողորմութեամբն իւրով եւ աղօթիւք Կուսին, զոր կալեալ էին պաշտպան Միաբանութեան. եւ լուսաւորեաց Աստուած զմիտս Աբբային ունել առ Սէռն[3] գլխաւոր եւ խնդրել ի նմանէ զհրամանագիր զնալոյ ի Վենետիկ՝ զոնէ կէս մասին Միաբանութեան: Զայս լուեալ Սէռին, զառաջինն ոչ ետ հրաման. յետոյ ազաչանօք փոքեր Սէռին եւ այլոց մեծամեծաց առաջակայից, ընդ որս ունէր Աբբայն բարեկամութիւն, թոյլ ետ ելանել երկոտասանից անձանց միայն, եւ զայլս մնացեալս թողուլ ի մենարանին: Տես դու ասացէն զմեծագոյն վիշտ Աբբային՝ ի թողուլն եւ ի բաժանիլն ի նորակերտ վանից եւ ի նորա-

1. Կալեր (Galera), կը նշանակէ բանտ, բանտարկութիւն:
2. Կ'ակնարկէ Կ. Պոլսոյ Ֆրանսական դեսպանատան:
3. Սէռ (Messer), պատուանուն՝ զոր Վենետիկցիները կու տային բարձրաստիճան իշխանաւորներու (Seigneur):

չէն եկեղեցւոյն եւ յանդէն մնացելոց միաբանիցն, որք սրտատոչոր լեալ արտասուէին՝ մինչ տեսանէին զրաժանիլ իւրեանց ի յԱբրայէն։

ՓԱԽՈՒՍՏ Ի ՄԵԹՈՆԱՅ ՅԱՄԻՆ 1715
ԵՒ ԽՐԱՏՔ Ի ՆԱԶԱՐԷԹՆ[4]

Արդ, արտասուաթոր աչօք բաժանեալ ի նոցունց՝ մտաք ի նաւ, ի յոր բազում վիշտքս կրեալ՝ թէ՛ ի կողմանէ փոտութեան նաւուն, թէ՛ ի կողմանէ դառն աղքատութեան, եւ յայլոց վչտաց ճանապարհին, ամենեքեան էաք տրտում եւ տխուր ի մէջ նաւի, զոր տեսեալ բարեբարոյ Աբրային մերոյ՝ քաջալերեալ մխիթարէր զմեզ։ Արդ, յաւուր միում տեսեալ իմ զնա ի մեծի տրտմութեան, ասացի ցնա. Հա՛յր, տեսանեմ զքեզ կարի յոյժ տրտմեալ. զիտեմ զի մտածես թէ ո՞ւր արդեօք գնալոց եմք, արդեօք ի Վենետիկ կարե՞մք դատնել զփոքրիկ տեղի մի բնակութեան, եւ կամ զօրբստօրական ապրուստ։ Եւ նա պատասխանի արար ինձ քաջալերելով զիս, եւ ասէ. Մեք սիրեսցուք զԱստուած, զպատուիրանս նորին պահեսցուք եւ ընկեսցուք զհոգս մեր ի նա, զի նա զթած եւ ողորմած է. նա որ զանասունս եւ զթռչունս երկնից՝ որք ոչ ունին զհամբարանոցս՝ առատապէս կերակրէ, ո՛րքան եւս առաւել զերկիւղածս եւ զաստուածապաշտս եւ զկրօնաւորս՝ որք թողին զամենայն վասն սիրոյ նորին՝ կերակրելոց է. ես ոչ երբեք տխրիմ չուրջ զայսպիսեօք, այլ միայն ի յԱստուած եմ յանձնեալ. նա այց արասցէ մեզ, զի ոչ թողու Աստուած ի ձեռաց զաստուածապաշտս իւր։ Եթէ հարկն գայցէ՝ մուրանալով կարեմք ապրիլ ի Վենետիկ. անհոգ լեր, է՛րթ եւ պարապեա՛ ի յուսմունս քո եւ աղօթեա՛ առ Տէր ջերմեռանդաբար։

Եւ զարմանամ ես ի վերայ մեծի համբերութեան եւ երկայնմտութեան եւ հաստատուն յուսոյն սորա որ առ Աստուած։ Արդ, մինչ ժամանեցաք ի Նազարէթն, թէ ո՛րքան վիշտս կրեցաք ի դառն աղքատութենէ, զի պակասեալք էին փողքն եւ զոչինչ ունէաք՝ բաց ի սակաւ ինչ ալերց եւ իւղից, ոչ կարեմ ճառել։ Զայս լուեալ ոմանց բարեպաշտից, որք բնակէին ի Վենետիկ, հաւաքեցին աստի եւ անտի զողորմութիւն պատարագի եւ նոքօք շատնայաք ի Նազարէթն։ Արդ, մինչ մերձեցաւ եղերումն Նազարէթին՝ սկսաւ զերյարգոյ Աբրահայրն մեր հրահանգել զմեզ հանճարեղ բանիւք՝ ասելով. Որդեա՛կք իմ, ահա ի մերձակայ աւուրս ելանեմք աստի եւ մտանեմք ի քաղաքն. ամենեքեան զուք պարտիք կեալ եւ շրջիլ անդ պարկեշտութեամբ եւ խոնարհութեամբ, միշտ ի խոնարհութեան ունելով զլուխս ձեր, եւ ոչ հայիլ աստ եւ անդ. լերուք սակաւախօսք, հեզք, եւ հանդարտք, զի եղիցուք բարի օրինակք տեսանողացն ըզմեզ. զի մեք զոլով այլազգիք, եթէ սակաւ ինչ անհամեստութիւն ի մեզ տեսանիցեն, դայթակղին եւ լինիմք անհամբաւք առաջի մարդկանց, եւ ոչ լսեն խընդրուածոց մերոց այնուհետեւ, եւ ոչ կարեմք ընդ երկար ժամանակս մնալ աստ։ Դարձեալ ասեմ ձեզ՝ թէ ոչ պարտիմք հայիլ ընդ այնպիսի կարգաւորսն, որք ընդարձակաբար շրջին, պճնեցեալք խօսին եւ ծիծաղին, ընդարձակաբար գընան եւ նստին ուր եւ կամին, խօսին ընդ որոց կամին. զի նոքա են որդիք մեծատանց, զի ոմանք են թագաւունք եւ ոմանք իշխանաւունք, եւ մտեալ են ի մենարանս բազմօք եկամտիւք։ Վասն որոյ չէ զարմանալի թէ այնպէս շրջիցին նոքա, զի ոչ տան գայթակղութիւն ժողովրդեան. իսկ մեք զոլով աղքատաղունք, եթէ այնպիսի շրջիցիմք, թարց կարծեաց՝ տամք գայթակղութիւն եւ համարին զմեզ խենեալք եւ աղքատ հպարտ. այլ պարտիմք հայիլ ընդ այն կարգաւորս՝ որք են կանոնապահք, պարկեշտք, հեզք, խոնարհք, ցածագին զգեստուք զգեստաւորեալք, ոմանք բոկոտք եւ զլխիբացք, եւ ոմանք լռակացք, ոմանք պահեցողք եւ ոմանք չատացողք սակաւուք եւ ճնշողք մարմնոց եւ ախտից իւրեանց։

Արդ՝ զայսպիսի խրատս բազում անգամ տայր մեզ, զիտելով զվատթարութիւն բնութեան մարդկան, որ միշտ դիւրաստահ է առ անկատարութիւնս, եւ զանկատար անձինս՝ առնող ինքեան զօրինակ. զի ոչ նայի յիւրն թէութիւն, եւ կամի հաւասարել զինքն այնց՝ որոց այլ է թէութիւնն. զի ոմանք վանորայք առատապէս կեան, զի ունին զառատ եկամուտս եւ են որդիք մեծատանց, որք մինչ էին յաչխարհի՝ կեային փափկաբար եւ ապրէին առատապէս. եւ ոչ են մեղադրելիք, զի հնագոյն զգեստքն յաղքատութենէ եկեալ կրօնաւորացն մեծ իմն է, քան թէ նոր և նուրբ՝ ի փարթամութենէ եկեալ կրօնաւորաց. զի աղքատքն զոչինչ թողին ի մտանել ի կրօն, իսկ փարթամքն զբաղում ինչս՝ զծառայս եւ զաղախնայս, զոսկեղիպակ զգեստս, զիշխանութիւնս եւ զփառս թողին. վասն որոյ մեծ յիմարութիւն է նմանիլ նոցին, եւ մանաւանդ մեզ՝ որք եմք ի ցածագոյն յազգէ եւ ի նուաստ տանէ։ Ուստի, պարտիմք շնորհակալ լինել զՏեառնէ, զի կամեցեալ է մեզ լինել ի նուաստ տոհմէ, որպէսզի ուսցուք զխոնարհութիւն եւ միշտ ի խոնարհութեան մնայցեմք, եւ ոչ պանծայցեմք ազգատոհմիւք մերովք. զի որպէս գոն ոմանք խոտք, զորս եթէ մարդիկ ի կիր առնուցուն սակս առողջութեան՝ բուժին նոքօք, իսկ եթէ ճնճղուկքն ուտիցեն՝ խլոյն մեռանին, այսպէս եւս մեք եթէ հետեւիցիմք այնպիսեացն՝ մեռանիմք։

Արդ՝ մինչ ելաք ի Նազարէթէ եւ եկեալ բնակեցաք ի տուն մի ի վարձու կալեալ, անդէն սկսաւ կարգաւորել՝ զի զոյզ զոյզ շրջեսցուք ի քաղաքի, թէ՛ ի գնալն ի պատարագել եւ թէ ի յայլս գործս. եւ մինչ եհաս ձմեռն ի վերայ, եւ ոչ ունելով մեր բաւական զգեստս, զվիշտս մեծամեծս կրեցաք ի ցրտութենէ. եւ զերյարգոյ Աբրահայրն մեր եւ ոմանք ընդ նմա անկան ի տկարութիւն։ Տես դու աստէն զմեծագոյն վիշն Աբրային՝ զոր համբերաբար տանէր. քանզի թողեալ էր զնորաշէն վանքն եւ զեկեղեցին, եւ դառն աղքատութեամբ տարաչխարհիկ, հիւանդ կայր ի մահճի. զոր լուեալ երջանիկ Պատրիարքին Վենեցւոյ[5], առաքեաց առ մեզ ճաշս հաւուց եւ զդրամս եւ մխիթարեաց զԱբրայն մեր ի ձեռն գրագրի իւրոյ։ Եւ մինչ շնորհիւ Տեառն առողջացաւ, գնաց առ նա առ ի լինել շնորհակալ. եւ նորա տեսեալ զԱբրայն մեր եւ զգեղեցկութիւն իւր եւ զքաղցրաբարոյութիւն եւ զշնորհալի դէմսքն՝ կապեցաւ ի սէր նորա եւ ասաց. Որպէս վկայեալ էր արքեպիսկոպոսն Նէապոլսու[6], առաւել քան զայն տեսի։ Սոյնպէս եւ Դուքսն[7] եւ խորհրդականք նորին մինչ տեսին զԱբրայն մեր այնպիսի շնորհալի դիմօք՝ սքանչացան եւ ասացին. Զոր ինչ խնդրիցես ի մէնջ՝ յոժար սրտիւ պատրաստ եմք ի կատարել. յիրաւի բարի օրինակ եկիք մեզ աստ։

Ընդ ժամանակս ընդ այնոսիկ, եկն առ մեզ պատանի մի Կաֆայեցի առ ի լինել կրօնաւոր. զնա տեսեալ Աբրային՝ յոյժ հաճեցաւ. եւ զկնի երից աւուրց՝ տարաւ զնա ընդ իւր ի քաղաքն, առ ի շրջեցուցանել եւ յետոյ զզեցուցանել նմա զսեաւ զգեստս։ Արդ՝ ի շրջելն մեր ի մէջ քաղաքին, ետես այլ ոմն Կաֆայեցի զնա եւ ասէ. Ընդէ՞ր եկեալ ես աստ։ Եւ նա ասէ. Ի մտանել ի վանքն։ Ասէ այրն ցԳերյարգոյ Աբրայն մեր. Թոյլ տուր սմա, զի յա-

---

4. Նազարէթ (Lazzaretto vecchio), կղզի մը՝ ուր կը պահուէին, այդ ժամանակ, Արեւելքէն հանողները, շուրջ 40 օր, տարափոխիկ հիւանդութիւններու (ժանտախտի) առջեւն առնելու համար։ Այդ կղզին կը գտնուի Ս. Ղազարի հարաւակողմը, շուրջ 400 մեդր հեռաւորութեան վրայ, Լիտոյի մօտ։ ԺԱ. եւ ԺԲ. դարերուն՝ եղած է վանք, ուր շինուած է նաեւ Նազարէթի Աստուածամօր նուիրուած եկեղեցի մը, որ մինչեւ 1249 թուականը կանգուն էր։

5. Այդ շրջանին՝ Վենետիկի Պատրիարքն էր Պետրոս Պարպարիկոյ (1706–1725)։

6. Կ'ակնարկէ Կորնթոսի Արքեպսկ. Անճելոյ Մ. Քարլինիի (1658–1715), որ յանձնարարական գեղեցիկ տողեր գրած էր, Մխիթարի եւ իր Միաբանութեան մասին մեծ գնահատանք արտայայտելով (տե՛ս «Բազմ.» 1949, բացառիկ, Յուլիս–Դեկտ. էջ 111)։

7. Այդ օրերուն՝ Վենետիկի վրայ կ'իշխէր 111րդ Դուքսը, Giovanni Cornaro (1709-1722))։

© National Library of Armenia

ռանձին եղեալ՝ կամիմ տեղեկանալ զմեր-
բայնոցն։ Զայս նենդութեամբ ասէր։ Եւ
թոյլ ետ Աբբայն մեր. եւ նա յոյժ վատա-
բանեալ էր զՄիաբանութիւնն մեր, այն-
քան՝ մինչ զի շրջեալ էր զմիտս պատա-
նեկին, ոչ վերադառնալ ի վանքն։ Եւ Գեր-
յարգոյ Աբբայն մեր ընդ այլում վարդա-
պետի մտեալ էր յեկեղեցի սրբոյն Մար-
կոսի եւ սպասէր պատանեկին. եւ իբրեւ
յոյժ յամեցաւ անդ, առաքեալ զվարդա-
պետն առ պատանին առ ի դարձուցանել
զնա։ Եւ ասէ. Ե՛կ երթիցուք, զի Աբբայն
մեր կամի շուտով վերադառնալ ի վանքն։
Եւ նորա պատասխանի տուեալ ասէ. Ես
ոչ երբեք կամիմ դալ այսուհետեւ ի վանքն
ձեր. զի կամիմ զնալ առ քեռին իմ, որ է
ի Պելկրատ։ Զայս լուեալ Աբբային, այն-
քան տրտմութեամբ վերադարձաւ ի վան-
քըն, մինչ զի զաւուրս երիս եկաց ի մահ-
ճի եւ կրեաց զերկունս ստամոքսի։ Դու
տես ասէն զմեծ զթութիւն եւ զնախա-
խնամութիւն Աստուծոյ, որ է ի վերայ
Միաբանութեան մերոյ. քանզի զկնի ո-
մանց ամաց՝ խելագարեցաւ պատանին
այն։ Զոր լուեալ Գերյարգոյ Աբբային,
զբազում շնորհակալութիւնս մատոյց Աս-
տուծոյ եւ ասաց. Տէր, ահա Միաբանու-
թիւն մեր է ի ձեռին քում եւ ի նախախնա-
մութիւն քո յանձնեալ. դու որ ես սեր-
տագէտ, զայնս անձինս հաճեաց առաքել
առ մեզ, որք են յարմարք մերոյս Միա-
բանութեան եւ ջերմեռանդարար ծառա-
յողք տէրութեան քում. առաքեա՛ առ մեզ
զորս կամիս եւ ի բաց հան զորս ոչ կա-
միս, կամ զորս անյարմար տեսանես։

ՆԵՂՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՎԻՇՏՔ ԶՈՐՍ ԿՐԵԱՑ Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Արդ՝ աւելի քան զամս երկուս մեծաւ
ջանիւ աշխատեցաւ սակս տեղւոյ մենաս-
տանին. թէպէտ բազում խոչք ընդ առաջ
ելին՝ զորս համբերարար կրէր, սակայն ի
վախճանի՝ ետուն մեզ զկղզիս զայս սուրբ
Ղազարու։ Յետոյ կամ եղեւ զնալ ի Հռոմ
Աբբային մերոյ՝ ընդ երկու առաջա-
կայս, առ ի համբուրել զոտս սրբազանի
Պապին, եւ առ ի առնել զպատասխանի
զրեանցն հակառակորդաց մերոյս Կրօնի,
եւ անդէն կացեալ իբրու զամիսս ութ՝
մեծաւ ուրախութեամբ վերադարձաւ առ
մեզ[8]։ Եւ սկսաւ առաքել զոմանս քարո-
զիչս յարեւելս։

Արդ, յայսմ ժամանակի եկն առ մեզ ոմն
եպիսկոպոս եւ բնակեցաւ ի վանս մեր. եւ
զկնի սակաւու անցման ժամանակի՝ սկը-
սաւ ներախառնել զինքն ի կարգաւորմունս
Աբբային մերոյ, ասելով՝ թէ ընդէ՞ր այս
ինչ անձին զայս ոչ առնես, ընդէ՞ր այն ինչ
անձին զայն ինչ հրամայես և այլն։ Առ որ
Աբբայն մեր հեզութեամբ ասելով՝ թո-
զութիւն չնորհեա՛, քեզ ոչ է անկ ներա-
խառնել զքեզ ի յայսպիսի կարգաւորմունս
եւ ի կառավարմունս. զոր լուեալ՝ արար
զխիստ եւ զծանր պատասխանի ընդդէմ
Աբբային։ Իբրեւ լուաւ զայս Աբբայն մեր,
կարի յոյժ վիրաւորեցաւ, այնքան՝ մինչ
զի հիւանդացեալ անկաւ ի մահիճս եւ
կրեաց ասատիկ երկունս վշտի եւ հազիւ
զեղորէիւք զադարեցոյց բժիշկն զեր-
կունսն։ Սակայն, յետոյ սկսան երկու
բարձքն այնքան ցաւիլ՝ մինչ զի հազիւ
կարէր շարժիլ։ Բազմիցս բազում անդամ՝
մինչ բախէր օդն, առժամայն սկսանէին
ցաւիլ. զայս ցաւս բազում ամս կրեաց
համբերարար եւ ասէր. Սակս մեզաց ի-
մոց պատահեցան ինձ սոքին։ Երբեմն եւս
կրէր զցաւս ստամոքսի. եւ այս մանա-
ւանդ պատճառեցաւ ի յանդուլ աշխատա-
նաց. զի միշտ պարապիւր ի յԱստուածա-
շունչ գիրս՝ առ ի մեկնել զրառսն նորին
եւ զմեկնութիւնս բառից, առ ի կարգա-
ւորել զեկեղեսիական եւ զաստուածա-
բանական դասսն, ի կրկնել եւ մարդել
զաշակերտսն իւր ի խոնարհութիւն, ի
հնազանդութիւն եւ ի կատարեալ մահա-
ցուցումն անկարդ կրից, եւ յուրացու-
թիւն անձին։

Թողում ասէն զխուժանն որ վերայ
կայր ինքեան հանապազ. զի միշտ գրեթէ

8. Մինթաբ Աբբահայր Հռոմ կը մնայ 1718ի Մայիսէն Դեկտեմբեր։

զօրն բոլոր՝ ոմն մտանէր եւ ոմն ելանէր
առ ի պատմել զկիրս իւրեանց եւ զփոր-
ձութիւնսն, զորս երբեմն երբեմն թշնա-
մին հասարակաց յարուցանէր։ Ուստի,
լինէր երբեմն զի զնայի առ նա եւ պատ-
մէր ինձ զամենայն կիրսն, եւ ասէր.
Տէր տեսցէ զվիշտս եւ զտառապանս իմ,
եւ տացէ ինձ զհամբերութիւն։ Նաեւ ի
բազում աշխատանացն որ վերայ կայր
նմա առ ի կերտել զմենաստանս, զի ինքն
էր հեղինակ եւ ճարտարապետ, ինքն
տայր իւրաքանչիւրոց սրահից, սենեկաց
եւ պատուհանից եւ դրանց զչափսն. վասն
որոյ բազմիցս արեւակէզ եւ հողմաբախ
լինէր, նաեւ ի յայլոց աշխատանացն՝ որք
օր ըստ օրէ հանդիպէին, այսինքն՝ զնալ
առ իշխանս, ջանալ կացուցանել զմշտն-
ջենաւոր պատարագս եւ զնել զվայտե-
ղէնս սակս չինուածոյն եւ այլն. զրեթէ
անթիւք զործառութիւնք՝ յորս միշտ պա-
րապիւր։ Նաեւ երբեմն երբեմն կրէր ի
զնալն ի Վենետիկ եւ ի վերադառնալն ի
վանքն՝ զսաստիկ ալեկոծմունս ծովու.
նաեւ բազում անդամ ի չարախօսաց հա-
կառակութենէ եւ ի յարուցմանէ հալա-
ծանաց ուղղափառաց եւ ի արդելմանէ
մերոց քարոզչաց եւ յայլոց սոյնպիսեաց
ներհակաց պատահմանց, որոց համբերա-
բար տանէր՝ չնորհիւ Տեառն, եւ միշտ
քաջալերիւր յիշելով զխոստմունս Կուսին
Մարիամու, զոր ասացեալ էր նմա ի տես-
լեանն՝ թէ ի յամենայն վիշտս եւ ի նեղու-
թիւնս քո միշտ օգնական եմ քեզ, զօրա-
ցի՛ր եւ քաջ լեր։ Արդ, յաւուր միում՝ ի
հսկման Պենտեկոստէից՝ զնաց սակս իրիք
հարկաւորութեան ի Վենետիկ. ի հասա-
նելն ի նեղուց որբացուցիչ[9], յանկարծա-
կի եհաս ասատիկ մրրիկ անձրեւախառն,
այնպէս՝ մինչ զի ամենեքեանքս ասացաք
թէ ընկղմեցաւ նաւակն մեր, կորուսաք
զԱբբայն մեր. այլ չնորհիւ Տեառն՝ բազ-
մաւ նեղութեամբ հազիւ հասեալք էին ի
սուրբ Գէորգ[10]։

Արդ՝ մինչ եղերեցաւ մի մասն նորաշէն
կերտուածոյն մենաստանին, եկին բա-
զումք ի Հայոց ի յուխտ, զի էր սուրբ տա-
ղուամք ի Հայոց ի յուխտ, զի էր սուրբ տա-
ղի[11], եւ մինչ տեսին զդերարդոյ Աբբայն

մեր, զչնորհալի դէմս նորին, զիմաստու-
թիւն, զբաղցրաբարոյութիւն եւ զքաղա-
քավարութիւն եւ զընդունելութիւնն՝
զորս եցոյց առ նոսա, յոյժ հիացան եւ
կապեցան ի սէր նորա. եւ ոմանք ի նո-
ցանէ՝ որք նախ թշնամութեամբ վարէին
ընդ Միաբանութեան մերում, սկսան ա-
սել. Ցիրաւի մեք ոչ կարծէաք զոլ սոսա
զընաւսն՝ զորս լուեալ եմք. մինչեւ ցայժմ
զձէնջ արդարեւ, առ նախանձու խօսեալք
են. թողութիւն չնորհեա մեզ, աղաչեմք,
Աբբահայր մեր։ Պատասխանի ետ Աբբայն
եւ ասէ. Ասասցեն զոր ինչ կամին, մեք
աղօթող եմք վասն նոցա. Տէր թողցէ նո-
ցա՝ զի անգիտութեամբ ասեն։ Իսկ նո-
քա ետուն զպատասխանի եւ ասեն. Այ-
սուհետեւ ոչ անսամք նախանձաշչուկ բա-
նից նոցին, այլ որքան կարեմք՝ ջատագո-
վեմք զՄիաբանութիւնն, ընդդէմ տալով
չարախօսութեանց նոցին։

Ցիրաւի, այնպէս արարին՝ որպէս եւ
խոստացանն. զի գնացեալ ի Կոստանդ-
նուպոլիս՝ զբազումս ի չարախօսացն ըմ-
բերանեցին, եւ ի սէր Միաբանութեան
մերում դարձուցին, զՊատրիարքն եւ զիշ-
խանսն զարմացուցին, պատմելով զհան-
զամանս Աբբային եւ զմիաբանից եւ ընդ-
դէմ կացեալք ոմանց չարախօս կարգաւո-
րաց՝ դարձուցին զնոսին ի սէր Միաբա-
նութեան մերոյ։ Մինչ զի ես զնացի ի
Կոստանդնուպոլիս, մի ի կարգաւորացն
լու ի լու ասաց ցիս. ահա ես այսուհետեւ
ջատագով եմ Միաբանութեան ձերոյ, եւ
ի նշան սորին՝ զ500 մարչկի եղեալ զգես-
տըն իմ առաքեմ ի վանքն։ Ոմն եւս ի նո-
ցունց, որ նախ յոյժ հակառակ էր, զըզ-
ջացեալ արարից իւրոց, ետ զողորմութիւն

9. Որբացուցիչ Անդուցը (Canale dei Orfanei) կը գտնուի Ս. Ղազարէն Վենետիկ տարածուող լճակի կէսին։ S. Servolo կղզին դէպի S. Clemente կղզին երկարող ջրանցքն է, ուր կը նետէին մահապարտներու դիւրները։

10. Վենետիկի ամէնէն մօտիկ կղզին, ուր կար Բենեդիկտեաններու մեծ վանք մը։ Ակնարկուած դէպքը պատահած ըլլալու է 1718–1725ի շրջանին։

11. Այն է՝ 1725 թուականին։

© National Library of Armenia

վանաց բաղում տունս։ Որք ոչ երբեք տանէին զկարգաւորս մեր ի տունս իւրեանց՝ այնուհետեւ սիրով մեծաւ տարեալ վերապատուէին. եւ մինն ի տանց այնց, մինչ ընկալաւ զմինն ի մէնջ, տեսանելով զհամեստութիւն եւ զքաղցրաբարոյութիւն և զհոգեշահ վարդապետութիւնս, սքանչացաւ եւ ասաց. Ո՛հ, չար նախանձ կարգաւորացն, որք արգելուին զայսպիսի անձինս բերել ի տուն մեր. յիրաւի ի նախանձուէ արգելեալք են, այսուհետեւ ոչ երբեք կամիմք թէ այնպիսի կարգաւորքն զիցեն զոտս իւրեանց ի դուռս տան մերոյ։ Եւ սկսան բաղում պակասութիւնս խօսիլ զայնց կարգաւորաց, զոր լուեալ վարդապետին մերոյ՝ սկսաւ քաղցրաբար յանդիմանել զնոսա ասելով. Ոչ կամիմ զայդպիսի բանս լսել զկարգաւորաց, զի են պաշտօնեայք Քրիստոսի եւ անգլխութեամբ արգելեալք են զմեզ։ Զոր լուեալ տանուտեառն ասաց. Ահաւասիկ ճշմարիտ նշան աշակերտացն Քրիստոսի ի քեզ երեւի։

Եւ այլ ոմն յոյժ ջատագով մեզ՝ առ ի փորձել զոմն ի վերադարձելոց ի մենաստանէ մերմէ, ասացեալ էր՝ թէ ընդէ՞ր ելեր անտի. նա պատասխանեալ էր թէ կերակուրն սակաւ է, զմարդավարութիւն ոչ ունին եւ զայլս պակասութիւնս ունին, վասն այնորիկ ոչ հաճեցայ մնալ անդ։ Առ այս պատասխանեալ է՝ թէ պակասաւոր դու ես, զի ես բազմիցս բազմեալ ընդ նոսին ի սեղան եւ զորքանութիւնս կերակրոցն աչօք իմովք տեսեալ եմ. զի՞ընդ չերկնչիս դու յԱստուծոյ եւ զայդպիսի բանս խօսիս աստ եւ անդ զրաբար. զի՞տեմ զի դու գոլով անյարմար նոցա եւ անհամբեր՝ արտաքսեալ են զքեզ անտի։

Նաեւ մինչ զնաց համբաւն Աբբային մերոյ ի Կոստանդնուպոլիս՝ թէ սրբազան Պապն մեծաւ յարգութեամբ վերընկալեալ է զնա, եւ բանիւ նորին թոյլ տուեալ է ուղղափառացն մտանել յեկեղեցին Հայոց՝ խորհրդով վարդապետաց, զարմանք կալեալ էր զնոսին եւ համարեցան այնուհետեւ մեծ ոմն եւ յոյժ իմաստուն։

Նաեւ ի սուրբ տաբւոջն՝ յեկեղեցին Հայոց որ ի Վենետիկ, տալով զզարմանալի քարոզս յաւուրս կիւրակէից եւ տէրունական տօնից՝ զարմացոյց ոչ միայն զաշխարհականս, այլ եւ զվարդապետս եւ զքահանայս, որք եկեալ էին ի զանազան քաղաքաց առ ի զնալ յուխտ ի Հռոմ. եւ սոքին վերադարձեալք ի քաղաքս իւրեանց՝ համբաւեցին զհանճարեղութիւն եւ զիմաստութիւն Աբրային մերոյ եւ զբարեկարգութիւն միաբանից։ Եւ այսպէս ուր եւ իցէ, ուր եւ գտանէին հակառակողք մերոյս Կրօնի, ապ ի բերան լեալք դադարեցան ի չարախօսութենէ։

ՀԻԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆ ՄԽԻԹԱՐԱՑ ԱԲԲԱՅԻ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1739

Արդ զկնի մեծի աշխատութեան բաղդատութեան Աստուածաշնչին մերոյ ընդ այլ աստուածաշունչս այլոց ազգաց եւ սրբազրութեանց, եւ յետ չարագրելոյ զմեկնութիւն Աւետարանին[12], եկն եհաս ժամանակ կատարելոյ զկատարումն բոլորի շինուածոյ մենաստանիս. վասն որոյ դուն գործեալ հոգւով չափ աշխատեցաւ առ ի հանել ի գլուխ զշինուածն։

Արդ՝ մինչ եհաս ի յեզերումն շինուածոյն, որ էր յամի Տեառն 1739, եկն յանկարծակի հիւանդութիւն ինչ. եւ հիւանդութիւնն էր պատճառեցեալ յառատութենէ արեան, զի ի նմին ամի բժիշկն ոչ ետ նմա զմաքրողական դեղս եւ ոչ ետ հատանել զերակ՝ ըստ որում սովոր էր յամենայնում ամի առնել։ Եւ վրիպումն բժիշկին եղեւ այս, զի ասաց՝ թէ յայսմիկ ամի զբազում աշխատանս կրեցեր, գնալով աստ եւ անդ առ ի գնել զնիւթս կերտուածոյ մենաստանին, եւ յոյժ վաստակեցար կանգնելով ի վերայ շինողացն եւ տուն տալով իւրաքանչիւրոց սրահաց, խուցից, դրանց եւ պատուհանից. վասն որոյ չէ պարտ առնուլ զդեղորէ եւ հատանել զերակս։ Արդ՝ մինչ եհաս յերրորդ օրն Հոկտեմբերի ամսոյ (1739), զկնի ճաշոյն, եկն ի նորընծայարանն, եւ իջեալ ի վայրագաւիթն՝ նստաւ յաթոռոջ իւրում, եւ սկսաւ տալ զհոգեշահ խրատս, ըստ որում միշտ սովոր էր առնել. եւ զկնի բազմաց խրատականաց բանից՝ ասաց զիր իմն, զորոյ մեք ոչ կարացաք իմանալ զզօրութիւն բանին. զոր լուեալ իմ՝ ապշեցայ, եւ իսկոյն եկն ի միտս իմ եւ ասեմ՝ զուցէ զհիւանդութիւն ինչ ունի։

Եւ իրրեւ ել եւ գնաց առ ի տեսանել զկերտուածն՝ թէ արդեօք զայս ինչ գործ եղերե՞լ են գործավարք՝ թէ ոչ, եւ ես ընթացայ զկնի նորա եւ ասացի. Թուի ինձ թէ քո տէրութիւնդ ունի զտկարութիւն ինչ։ Նա ծիծաղելով ասաց. Ամենեւին զոչինչ տկարութիւն զդամ ի յիս. եւ ես աղաչեցի զնա թոյլ տալ չօշափել զզարկ բազկին. եւ իրրեւ չօշափեցի՝ ասացի ցնա. Արիւն քո առատացեալ երեւի եւ առխառնեցեալ ընդ մաղձի, վասն որոյ եթէ կամի տէրութիւն քո՝ առաքեսցուք զերկրորդ նաւակն մեր առ ի բերել զբժիշկ. եւ նա ամենեւին ոչ զգալով զտկարութիւն իւր՝ ասաց. Զի՞նչ ասես, մի՛թէ ես տկա՞ր իցեմ։ Զայս լուեալ իմ, դարձայ յետս եւ մտի ի վայրագաւիթն եւ խորհէի անդէն թէ զորպիսի՛ հնարս արարեալ՝ չուտով հասուսցուք աստ զբժիշկն. եւ մինչ զայս խորհէի, ահա յանկարծակի եկն առ իս ոմն ի նորընծայից եւ ասաց. Գերյարգելի Աբրահայրն մեր սպրդեալ անկաւ ի յընթանալն եւ հազիւ վերաժողովեալ զինքն կանգնեցաւ։ Իրրեւ լուայ զայս՝ անկայ ի մեծ կասկածանս, եւ չուտով գնացեալ զտի զնա եւ ասեմ. Զի՞ եղեւ քեզ, Հա՛յր։ Նա պատասխանեաց. Ոչինչ։ Կրկնեցի ես զբանն իմ եւ ասեմ. Քո Հրամանքդ ունիս զմեծ տկարութիւն եւ ոչ զդաս, աղաչեմ, ներեա՛ յանդգնութեանս, ահա ես գնամ եւ առաքեմ զերկրորդ նաւակն առ բժիշկն։ Եւ մինչ զայս ասէի ես, գլխաւորն շինողաց ասաց ցիս. Կարծեմ թէ Աբրահայրն ձեր ունի զտկարութիւն ինչ, զի ոչ կարեմք հասկանալ զբարբառ նորին։ Եւ կարեմք հասկանալ զբարբառ նորին։ Եւ ես ասացի. Այո՛, վասն որոյ աղաչեմ ըզես ասացի։ Այո՛, վասն որոյ աղաչեմ ըզքեզ, ա՛ռ ընդ քեզ զոմանս ի մշակացդ, եւ չուտով գնացեալ ի Վենետիկ՝ գտէք զնաւակն մեր, զի սակս իրիք հարկաւորութեան է գնացեալ անդ, եւ ասացէք կարգաւորին մերոյ՝ թէ Աբրայն անկաւ ի մեծ տկարութիւն, չուտով հասուսցեն զբժիշկն։ Եւ նոցա իսկոյն գնացեալ՝ յանձնեցին կարգաւորին եւ ինքեանք վերադարձան այսր. եւ ես միշտ զկնի նորա ընթանայի՝ ուր եւ գնայր. եւ տեսի զի ժամէ ի ժամ պաշարէր զնա հիւանդութիւն. յանձնեցի միում հզօրեղ եղբօր՝ ասելով. Միշտ պարտիս հուպ ելով ընդ Գերյարգելւոյն ընթանալ, զի եթէ իսկոյն սահիցի կամ անկանիցի եւ կամ ի բարձրաւանդակ տեղ ելանիցէ՝ առժամայն ընդդրկեալ կալնուցուս զնա, զի մի՛ գահավէժ լիցի եւ կամ յընթանալն՝ անկանիցի եւ վնասիցի։

Արդ՝ իրրեւ եհաս ժամն երեկոյեան, ապա զդաց զիւրն տկարութիւն եւ ասաց. Բարւոք ծանեար զիմս հիւանդութիւն. եւ իրրեւ յոյժ յամեցաւ բժիշկն՝ սկսաւ ծանրանալ լեզուն եւ ոչ կարէր պարզապէս խօսիլ։ Եւ իրրեւ էանց մի ժամ գիշերոյն, նրանալ լեզուն եւ ոչ կարէր պարզապէս խօսիլ։ Եւ իրրեւ էանց մի ժամ գիշերոյն, հազիւ եհաս բժիշկն առ մեզ. եւ իրրեւ եմուտ ի խուղն Գերյարգելւոյն եւ ետես զկերպարանս նորին, յոյժ ափսոսաց եւ ասաց. Ո՛հ, Աբրահայր, այս որպիսի՞ կերպարան է՝ զոր ի քեզ տեսանեմ։ Զայս ասացեալ չօշափեաց զզարկ բազկին եւ իրրու չորրորդ մասն ժամու ոչ կարաց բացորոշապէս ճանաչել. համբարձ զաչս իւր յերկինս եւ ասէ. Ո՛հ, Տէր, օգնեա ինձ. զայս ասացեալ՝ կրկին չօշափեաց եւ զզարկ բազկին եւ ասաց. Իմացայ չնորհիւ Տեառն, չուտով ժամանեցուցէք այսր զերակահատ։ Եւ յայսմիկ ժամանակի ամենեւին ոչ կարէր խօսիլ եւ ոչ իմանալ զիր ինչ եւ անկեալ զնիւր ի մահիճս։ Արդ՝ իրրեւ եկն երակահատն եւ ետես զԱբրայն՝ յապուշ եղեւ եւ ասէ. Դժուարաւ կարէ զերծանիլ յայսմանէ տկարութենէ. եւ մինչ եհատ զերակսն, այնքան թմրեալ էր՝ մինչ զի ոչ երբեք զդաց, եւ եհան զառատ արիւն, եւ սկսաւ սակաւ ինչ բանիլ լեզուն. բայց խօսէր չփոթաբար այնքան՝ մինչ զի հազիւ երբեք կարէաք հասկանալ։

12· Աստուածաշունչի տպագրութիւնը կատարուած է 1733–1735ի շրջանին։ Իսկ Մատթէոսի Աւետարանին Մեկնութիւնը լոյս տեսած է 1737ի Սեպտ. 18ին։

© National Library of Armenia

Եւ ի հետեւեալ աւուրն՝ դարձեալ եկն բժիշկն, ետես եւ ասաց· Գոհութիւն Քրիստոսի, զերծաւ ի յորոգայթէ մահու· սակայն ի բազում աւուրս մնալոց է ի մահճի:

Արդ՝ տե՛ս դու զզարմանալիս զայս· ես մինչ լուայ՝ թէ Գերյարգելի Աբբայն մեր անկեալ է ի յընթանալն ի պարտիզին, սկսայ զերեկոյեան ժամն ասել, զի կասկածէի թէ յետոյ ոչ կարեմ ասել՝ մինչ սաստկանայ հիւանդութիւնն· եւ մինչ սկսայ ասել «Ես առ Աստուած կարդացի», վարկանէի թէ յետուստ կանգնեալ ոմն ասէ ցիս· Զի՞նչ առնես, փութա՛ ածել զբժիշկն՝ զի հատցէ զերակ· եւ իմ զանց արարեալ զայնու՝ սկսայ ասել «Խոնարհեցո Տէր»· առժամայն կրկին նոյն ազդումն եղեւ ինձ, այնպէս՝ մինչ զի զարհուրեալ եւ շփոթեալ՝ թողի զժամերգութիւնն եւ փութացուցի զզլխաւոր գործավարացն· եւ յորժամ եկն բժիշկն՝ ասաց թէ բարւոք արարէք, զի շուտով կոչեցիք զիս, զի եթէ ժամ մի յետոյ դայցէի՝ կա՛մ իջանէր մահացու կաթուած ի վերայ լեզուին եւ չորացուցանէր զնա, այնպէս մինչ զի այնուհետեւ ամենեւին ոչ երբեք կարէր խօսիլ, կա՛մ անկանէր կաթիլին այն ի վերայ սրտին եւ խկոյն սպանանէր· եթէ զկաթուած ինչ ոչ պատճառիցէր՝ տակաւին էր մահացու, զի ի սմին դիշերի հեղձնոյր զնա առատութիւն արեանն· Աստուած լուսաւորեալ է զքեզ, ասաց ցիս, առ ի կոչել զիս շուտով, շնորհակալ լեր զԱստուծոյ:

Իսկ յետ հնդետասանից աւուրց՝ բերաք զայլ ոմն հմտագոյն բժիշկ, զի բժիշկն մեր ի զիւղ իւր զնացեալ էր· նա իբրեւ ետես զԱբբայն՝ ասաց շուտով· Կամիմ զի ի միոյ յոտանէ քումմէ հանիցեն զբազում արիւն· եւ արարին այնպէս: Արդ՝ շնորհիւ Տեառն թէպէտ զերծաւ ի յորոգայթէ մահու, սակայն արիւնն զոլով կարի սրացեալ եւ թանձրացեալ՝ թափանցեցաւ ի մկանունս եւ ի հերանման բարակագոյն երակունս գլխոյն, այնպէս մինչ զի թըմբեցոյց զգլուխն, ծանրացոյց զականջսն, մինչ զի հազիւ լսել եւ կամ վերայիշել զիր ինչ· եւ այսպէս մնաց զբազում ամիսս, զոր տեսեալ բժիշկին՝ քաջալերելով ասաց· Մի՛ երկնչիր, Գերապատիւ Աբբայ, զի արդեմունքս այսոքիկ դեղորէիւք սակաւ առ սակաւ բառնին:

Եւ Գերյարգոյ Աբբայն մեր խնդրեաց ի բժշկէն զայլ ոմն բժիշկ ընդ իւր առբերել եւ առնել զխորհուրդ, եւ արար այնպէս· եւ սակայն եկեալ բժիշկն ասաց թէ պարտիք ի ծոծրակի բանալ զխառան, որպէսզի մաքրիցի զլուխն, ընդ որ մերս բժիշկն ոչ հաւան էր, զի էր կարի կսկծալի եւ տաժանական գործ: Եւ պատուիրեաց դարձեալ զանազան դեղօրայս, եւ նոքօք սակաւ առ սակաւ թեթեւացաւ զլուխըն:

Յետ այսորիկ, յաւուր միում եկեալ ետես զնա բժիշկն՝ զի յոյժ կարմրացեալ շառագունեալ էին դէմք նորա եւ արիւնն տակաւին ոչ էր ստացեալ զառողջ կացութիւն, ուստի՝ երբեմն երբեմն հնչէին երկոքին ականջքն եւ ոչ կարէր տակաւին վերայիշել զոմանս զանցեալս իրս· ասաց բժիշկն թէ բարւոք է տղրկօք հանել զարիւն, թէպէտ եղանակս այս յոյժ ցուրտ եւ դժնդակ է, զի էր վեչտասաներորդ օրն Դեկտեմբերի (1739), սակայն հարկն ի վերայ կայ· զոր լուեալ Աբբային՝ հաճեցաւ ընդ այն, եւ յոյժ օգուտ եղեւ այս ինքեան, զի այնուհետեւ թեթեւացաւ զբլուխն եւ զադարեցան հնչմունքն յականջաց, եւ սկսաւ սակաւ առ սակաւ առողջանալ· այնպէս մինչ զի ինքն օրհնեաց զնորաշէն խուղն եւ զիւր խուղն օրհնեաց, յամին 1740, ի Նոյեմբեր 21:

ՅԱՂԱԳՍ ՏՕՆԻ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ

Արդ՝ յաւուր միում, մինչ էր ի մեծի վշտի եւ նեղութեան գլխոյն, ոմն ի վարդապետաց մերոց տեսեալ զանհնարին նեղութիւնս նորին, ասաց· Տէր իմ Աբբայ, ի վաղիւն հռչակի տօն Պաշտպանութեան Կուսին Մարիամու· եթէ կամիս՝ հռչակարար տօնեսցուք զնա, նախ՝ վասն մեծի բարերարութեանցն, զորս մինչեւ ցայսվայր ի պաշտպանութենէ Կուսին վերընկալեալ եմք, եւ ոչ զիմն շնորհակալութիւն մինչեւ ցայժմ վասն այսպիսեաց խնամակալութեանցն արարեալ եմք· երկրորդ՝ վասն առողջութեան զերյարգութեանդ հռչակարար տօնելով միջնորդ առցուք զնա առ Տէր· նաեւ զսրբութիւն դիցուք ի բազմոցի, եւ այս վասն երկուց· նախ՝ վասն յիշատակի մեծի սքանչելեացն, զորս արար ի մենաստանի մերում առողջացուցանելով զՂազարոս պատանին, որ էր ի յետին շունչն հոգեվարութեան[13], որպէսզի մի՛ բառնիցի ի միջոյ Միաբանութեան մերոյ յիշատակ սքանչելեացն այնորիկ· երկրորդ՝ վասն առողջութեան Գերյարգութեանս եւ վասն այլոց ամենից բարերարութեանցն, զորս մինչեւ ցայժմ արարեալ է մեզ Քրիստոս Տէրն մեր:

Զայսոսիկ լուեալ Գերյարգոյ Աբբային մերոյ՝ յոյժ զուարճացեալ ասաց· Եղիցի մերոյ՝ յոյժ զուարճացեալ ասաց· Եղիցի այդպէս: Իսկ ի հետեւեալ ամի (1740), մինչ եկն տօնն Պաշտպանութեան[14], լու ի լու ի մէջ սեղանատանն հաստատեաց բանիւ իւրով եւ ասաց· Կամիմ զի այսուհետեւ հանդիսապէս հռչակիցի տօնս այս ի մեջի մերում, սակայն ոչ աւելորդ կերակրօք եւ ըմպելեօք, այլ մեծաւ ջերմեռանդութեամբ, եւ կամիմ զի յայսմիկ աւուր տօնի ի բազմոցի դիցի Սրբութիւն:

ԽՐԱՏՔ Ի ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՆ (1739)

Եւ զի թէպէտ լցեալ զոլով զանազան առաքինութեամբք, միշտ առաքինաբար վարէր, զառաքինութեանց վարդապետէր, զառաքինութիւնն սիրել յորդորէր զմեզ· առաքինութեամբ սնեալ էր ի մանկութենէ, սակայն յետ այսր հիւանդութեան՝ զներդործութիւնս բազմազանից առաքինութեանց ցոյց, մինչ զի զմեզ զամենեսեան զարմացոյց· զի որպէս ի զաղարելն արեգական՝ յետին աւուրն եօթնապատիկ ցուցանէ զպայծառութիւն իւր, եւ ի բազում ամս հանդուցեալ երկիրն՝ զրազմապատիկ արդիւնս բերէ, այսպէս մինչ Գերապատիւ Աբբայն մեր յայսմիկ հիւանդութեան զաղարեցաւ ի յայսմիկ հիւանդութեան զոր ունէր՝ ինքեան զուարճալի իմն երեւիւր: Զի յոյժ բերկրիւր ընդ այն, վասն որոյ բորբոքեալ սրտիւ եւ յոյժ ջերմեռանդութեամբ զոհանայր զՏեառնէ ասելով· Շնորհակալ եմ զքէն, Տէր, զի արժանի արարեր զիս զանարժանս յայսմիկ ժամու կրել զվիշտս զայս· «Խրատեցեր զիս, Տէր, եւ ի մահ ոչ մատնեցեր»[15]:

Եւ ասաց, զի եթէ մարդիկ զիտիցէին զօրութիւն եւ զօգտակարութիւն հիւանդութեան մարմնոյ՝ ոչ երբեք սարսէին ի նմանէ· զի հիւանդութիւն մարմնոյ կարգեալ է յԱստուծոյ ամէնիմաստ բժշկէ, իբրեւ զդեղ հիւանդութեան հոգւոյ, ըստ

13· Կ՝ակնարկէ Պաչպալովցի Մարտիրոս (որդի Խաչատուրի) պատանին, որ ծանրապէս հիւանդ, վանքի նորընծայարանին մէջ, յանկարծ հրաչքով կ՝առողջանայ՝ Ս· Հաղորդութեան ընդունելութեամբ, 1731 Դեկտ· 16ին: Պատանին յետոյ սքեմառութեամբ կոչուած է Ղազարոս (հմմտ· Մխիթար Աբրահօր ԹԹ· 425 եւ 426 նամակները, գրուած 1732ի Յունուար 22ին եւ 24ին):

14· ԺԸ· դարու սկիզբները ծագում առած տօն մը, ի յիշատակ՝ Տիրամօր միջնորդութեամբ ըստացուած հասարակաց շնորհքներու· կը կատարուէր Հոկտեմբեր կամ Նոյեմբեր ամիսներու երկրորդ կամ երրորդ Կիրակին (տե՛ս Encicl. Cat. VIII, Maria անունին տակ, սիւնակ 103):

15· Սղմ· ՃԺԷ· 18:

© National Library of Armenia

որում· «Յորժամ տկարանամ մարմնով, յայնժամ զօրանամ հոգւով»[16]: Զի Աստուած ցայնքան ժամանակս պահէ զմարմինն յառողջութեան, ցորքան հոգին կայ զօրացեալ եւ առողջ՝ առողջութեամբ մարմնոյն· իսկ յորժամ զօրանայ մարմինն առողջութեամբ իւրով եւ յառնէ ի վերայ հոգւոյն, յայնժամ Աստուած յառնելով ի վերայ մարմնոյն՝ ի ձեռն հիւանդութեան բառնայ զնա, որ է մահաբեր հոգւոյն, եւ մեծ պարգեւ է այս, զոր Աստուած սիրելեաց եւ որդւոց իւրոց պարգեւէ, ըստ որում· «Ի խրատու համբերութեան կայք, իբրեւ յորդիս մատուցեալ է ի ձեզ Աստուած»[17]: Զի բաղումք հիւանդութեամբ արդարացան, բաղումք եւս ի բաց կացին ի բազմադիմի մոլութեանց եւ յոյժ զգաստացան, բաղումք եւս մեծադոյն սիրով եւ ըղձիւ մեծաւ ընդերկարեցին ըզհիւանդութիւնն՝ զիտելով զմեծ զօգտութիւն նորին:

Հիւանդքն ոչ պարտին զարհուրիլ ի վշտաց հիւանդութեանց եւ փախնուլ յայնց, այլ պարտին նկատել ի նոսին ըզբարին՝ զոր Աստուած զիտել տայ հիւանդին· զի որպէս դառն դեղն յօժարութեամբ առնու հիւանդն, ոչ նկատելով ի նմին զդառնութիւնն, այլ զբարին առողջութեան, այսպէս եւս հիւանդքն՝ զբարեհաճութիւնն Աստուծոյ եւ զառողջութիւն հոգւոյն· ի յոր սակս առաքեալ է Աստուած զհիւանդութիւնն, զնոյնն պարտ է զիտել եւ սիրով վերընդունիլ· զի այս մեծ մխիթարութիւն է որո՛ց եւ իցէ հիւանդաց, թէ ի բարւոյ կամացն Աստուծոյ եկեալքն՝ բարիք են· զայս նկատելով՝ ամենայն հիւանդութիւնք թուին առողջութիւն եւ օգտակարք: Զմէ՞ խընդրես, ո՛վ մարդ, զառողջութիւն· եթէ նովաւ վարիցիս չարակրաբար՝ եղիցիս պատժապարտ· իսկ եթէ առասցես՝ վասն այն խնդրեմ զառողջութիւն, զի ջերմեռանդաբար ծառայիցեմ Աստուծոյ, ասեմ քեզ, առաւել ջերմեռանդաբար ծառայես Աստուծոյ եւ հաճոյական պատարագ մատուցանես նմա՝ մինչ զեկեալ հիւանդութիւնն սիրով ընդդրկեալ չնորհակալ լինիցիս զնմանէ ասելով· Սակաւ է, Տէր, զայս զոր առաքեցեր ի վերայ իմ՝ բաղդատեալ անթիւ մեղաց իմոց, կամիս սակաւուք այսու վշտիւ ազատել զիս ի յաւիտենական դատապարտութենէ:

Դարձեալ ասաց Գերյարգելին մեր թէ հիւանդութիւնն մարդկանց պատճառի ի բազում պատճառաց· նախ՝ ի յայլայլութենէ խառնուածոյ բնութեանն, երկրորդ՝ վասն մեղաց· որպէս յայտ է ի հիւանդութեան Անտիոքայ, եւ ի փոինճուհւոյ Վենեցիոյ, որ ոչ շատանայր հասարակ ջրով լուանալ զերեսս իւր, այլ ի ցողոյ երկնից, որոյ կերակուրքն էին թանկագինք եւ իբրու թէ անդտանելիք, նմանապէս ծիրանիքն եւ զգեստքն· որոյ սկտեղքն ոսկիք, զանակն եւ կեռն՝ ոսկեղէնք, ոտնամանքն մարգարտեօք, ակունքն որովք պճնիւր՝ յոյժ թանկագինք· ում սակս իւրոյ յանդուգն հպարտութեան՝ անկաւ յայնպիսի հիւծական հիւանդութիւնս, մինչ զի եղեւ այնքան որդնալից եւ գարշահոտ՝ զի ոչ ոք ի յաղախնեացն կարէր մատանել առ նա ի տալ սակաւ ինչ հացեղէն խիւս: Երրորդ՝ վասն փառացն Աստուծոյ, որպէս յայտ է ի Ղազարոս եւ ի ծնէ կոյրն: Չորրորդ՝ վասն ոմանց մեղաց եւ վասն ըզդուշութեան ի հանապազորդական սահեցմանց և վասն մաքրելոյ զներելի մեղս, ժանդս, որպէս մաքուր հայելին՝ որ ծածկի ի քօղոյ, զի մի՛ ի փոշւոյ զպայծառութիւն իւր կորուսցէ:

Ասաց դարձեալ՝ թէ Տէրն մեր եւ բազումք ի սրբոց զանազան վշտիւք վշտացան· եւ այս նախ՝ վասն մեծի արդիւնաւորութեան իւրեանց, որպէս ասի զԲրիստոսէ· «Մոնարհեցոյց զանձն լեալ հնազանդ մահու չափ և մահու խաչի, վասն որոյ Աստուած զնա առաւել բարձրացոյց»[18] եւ այլն: Եւ սուրբք կրելով զվիշտս, հասին անթառամ պսակաց: Երկրորդ՝ ի յօրինակ մեզ, ըստ Յակոբու· «Լուարուք

16· Բ· Կորնթ· ԺԲ· 10:
17· Եբր· ԺԲ· 7:
18· Փիլ· Բ· 8-9:

զհամբերութիւն Յովբայ, եւ զկատարումն Տեառն տեսէք[19]: Ի հիւանդութեան տըրտընջել ի Տեառնէ՝ է իբր հայհոյութիւն· որպէս տրտնջելն ընդդէմ բժըշկին, որ դառն դեղօք կամ հատմամբ սրոյ զհիւանդութիւնն առողջացուցանել կամի, է մեծ նախատինք բժշկին: Երբեմն հիւանդութիւնն տայ Աստուած մեզ զի դադարեսցուք ի հոգոց եւ պարապեսցուք ի զննումն խղճի մտաց մերոց եւ ի կարգաւորումն վարուց մերոց եւ ի պարապումն ի սէրն Աստուծոյ եւ ի յառաջադիմումն առ բարեգործս, եւ ի յուսումն մեր՝ զի ուսցուք թէ ապականացեալ մարմնոյ զայնքան մեծագոյն փոյթս ոչ ունիցիմք, այլ միայն զօր ըստ օրականէ· եւ այս այնքան՝ մինչ զի ապրիցի:

Դարձեալ ասաց· Հիւանդքն մինչ ի յառողջութեան իւրեանց ոչ ստացան զպտուղ համբերութեան, զոնէ ի հիւանդութեան պարտին ստանալ· զի մի՛ իբրեւ զանպիտան ի բաց հատանիցին ի Տեառնէ, զի Տէրն մեր երիցս անգամ եկեալ խնդրէ ի մէնջ զպտուղ համբերութեան եւ բարեգործութեան· այսինքն՝ ի պատանեկութեան, յերիտասարդութեան եւ ի ծերութեան· եւ իբրեւ ոչ գտանէ, ասէ· «Կտրեա՛ զդա, ընդէ՞ր եւ զերկիրդ խափանէ»[20]: Պահապան հրեշտակն մեր աղերսէ զերեսս Տեառն ասելով· Թող զրեցից շուրջ զդովաւ· այսինքն՝ բարձից զհամբաւն, ըզփարթամութիւն, զյաջողութիւնս եւ զայլս· եւ արկից զդովաւ զաղբ· այսինքն՝ զհիւանդութիւն եւ զայլս բազմադիմի վիշտս եւ զնեղութիւնս· ապա թէ ոչ՝ հատցես զդա, այսինքն եթէ ի յայսպիսի փորձութիւնս ելով՝ ոչ տայցէ զպտուղ համբերութեան: Խափանելն զերկիր՝ է տալ զդայթակղութիւն ընկերաց վատթար վարուք իւրովք:

Համբերութիւն է պտուղ Հոգւոյն սըրբոյ, եւ ով ոք յո եւ իցէ նեղութիւնս եթէ ունիցի զհամբերութիւն՝ է բարի նշան ընտրեցեալ զոլոյ, զի ունի զՀոգին սուրբ· իսկ իբրեւ ոչ՝ է կասկածելի փրկութիւն նորին: Համբերութիւնն համեմէ զամենայն զժուարութիւնս:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԻԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆ
ՄԽԻԹԱՐԱՑ ԱԲԲԱՅԻ ՅԱՄԻ ՏԵԱՌՆ 1746

Եւ արդ՝ յամի Տեառն 1746, ի Մայիսի տասին էառ Աբբայն մեր զմաքրողական դեղ, եւ յետոյ կամէր տալ հատանել զերակ՝ ըստ իւրում սովորութեան· բայց դեղն մաքրողական ոչ ըստ օրինի արար զներգործութիւն եւ զպայ յինքեան զծանրութիւն ինչ· վասն որոյ ի հետեւեալ աւուրն կոչեցաք զբժիշկն, եւ իբրեւ չօշափեաց զզարկ բազկին, ասաց՝ թէ ունիս զջերմութիւն եւ կասկածիմ թէ կրեալց ես զմեծ իմն տկարութիւն· վասն որոյ չէ պարտ այժմ հանել զարիւն: Եւ իբրեւ եհաս քսաներորդ ժամն՝ կալաւ զնա սաստիկ ջերմութիւն· եւ այս մնաց իբրու զաւուրս···: Եւ զկնի սորա՝ յաւուր միում՝ մինչ եկն բժիշկն, առաջադրեաց առնուլ զհինգ օնձայ նշի իւղ[21], եւ այս առ ի մաքրել զստամոքսն եւ թեթեւացուցանել զջերմութիւն: Եւ զի թէպէտ Գերապատիւ Աբբայն մեր յոյժ կասկածէր ի յըմպելոյ զնշի իւղն, զի երբեմն մինչ առեալ էր զիւղն՝ սաստիկ ջերկունս ստամոքսի եւ կշտոյ կրեալ էր, սակայն բժիշկն յոյժ ստիպեաց ասելով՝ թէ զբազում զօգտակար ներգործութիւնս առնէ քեզ իւղն· եւ նա էառ՝ հնազանդեալ բանի բժշկին: Արդ՝ մինչ անցին վեց ժամ ի վերայ, կալան զնա սաստիկ երկունք կշտոյ եւ ստամոքսի· եւ այս այնքան՝ մինչ զի մեծաձայն աղաղակէր եւ տակաւ առ տակաւ սաստկանայր, մինչ զի այնքան եղեւ՝ զի զբեթէ յամէնուստ ծակոտեաց մարմնոյն իբրու փոքրիկ առուաց հեղանէին քըրտունք, եւ յոյժ դալկացուցին զնա: Զայս տեսեալ՝ ասաց ցիս, որ մերձ կայի առ նա· Ցաւս այս մահացուցանէ զիս· վասն որոյ կամիմ առնել զխոստովանութիւն: Եւ պատրաստեաց զինքն առ ի մահ· զոր

19· Յակոբ· Ե· 11:
20· Ղուկ· ԺԳ· 7 եւ յջ·:
21· Օնձայ (խալ· oncia)· մեղրական դրութեան ծաւալումէն առաջ, միջին դարերուն գործածուող ծանրաչափ մը, համապատասխան մեր այժմեան շուրջ 30 կրամին:

© National Library of Armenia

տեսեալ իմ՝ փութացուցի առ ի կոչել ըզ-բժիշկն· եկեալ բժիշկն՝ տեսեալ զնա ի յայն կացութեան, յոյժ ափսոսաց եւ հրամայեաց առնել զհողնայ[22] եւ ետ զդեղ ինչ եւ առժամայն դադարեցան երկունքն: Եւ մինչ ոմանք ի մէնջ մեղադրեցին զբժիշկն սակս տալոյն զնչի իւղ, նոյնժամայն Գերապատիւ Աբբահայրն մեր անմեղացուցանելով զբժիշկն՝ ասաց· Աստուած իմ թոյլ ետ ինձ ըմպել զնչի իւղ եւ կրել զանտանելի երկունս ստամոքսի եւ կշտոյ, եւ այս՝ սակս անթիւ մեղաց իմոց· ինձ պարտ է համբերաբար ընդդիմել զայն՝ զոր Աստուածն իմ ի յաւիտենից նախակարգեալ է: Ես բազմիցս վրիպեալ եմ ի պաշտօնի իմում, եւ ի պատիժ նոցունց՝ կարելի է թէ Աստուած վրիպեցոյց զբժիշկն առ ի տալ ինձ զնչի իւղ:

Արդ՝ իբրեւ առաւօտ եղեւ եւ եկն բըժիշկն առ ի այց առնել, ետես զի ունէր զծանր տկարութիւն, եւ սկսաւ քննել ըզպատճառն սաստիկ տկարութեան· եւ իբրեւ հայեցաւ ընդ երես նորին՝ յանկարծ ետես ի յաչս նորա զդեղնութիւն եւ ասաց· զայլ իմն նորագոյն ցաւ ի քեզ տեսանեմ, ո՛վ Գերապատիւ Աբբայ, Տէր տացէ քեզ զհամբերութիւն եւ ինձ զլոյս առ ի բարեպէս դարմանել եւ շուտով զերծուցանել զքեզ յայսմանէ վտանգաւոր ցաւոց, զի ցաւս կոչի դալուկ եւ դեղնացաւութիւն, որ է դժուարաւ բժշկելի· վասն որոյ ջանամ զի ի մէջ քառասնից աւուրց կամ այլ աւելի տալ զազդու դեղս եւ փարատել ըզհիւանդութիւնս զայս, եւ տէրութիւն քո պարտիս մնալ ի յանկողնոջ յաւուրս յայսոսիկ: Եւ որքան բժիշկն յաճախէր զդեղոբայսն, այնքան օր ըստ օրէ զայրանայր ցաւն ի դեղնութիւնն, մինչ զի սկսաւ դեղնիլ կերպարան իւր: Զայս տեսեալ բժըշկին՝ ասաց ինձ եւ մերձակայ եղելոցն· պարտիք ամենեւին զզուշութեամբ զզուշանալ ի վշտացուցիչ եւ ի բարկութիւն շարժողաց բանից, թէ՛ զուք որք ծառայէք սմա, եւ թէ այլ ոք՝ որ զայ առ սա· զի ցաւս այս միշտ յօժարեցուցանէ զուսողն շարժիլ ի բարկութիւն, եւ ընդ բարկանալն՝ առաւել եռայ դեղին մաղձն, եւ ի յեռանալն՝ ի զուրս պայթուցանէ եւ ի ստամոքս հեղու, եւ ի առատ հեղանելն դեղին մաղձի ի մէջ ստամոքսի՝ պատճառէ զսաստիկ ցաւս եւ զերկունս անտանելիս:

Եւ այսպէս օր ըստ օրէ թէ՛ ի կողմանէ վշտաց, թէ՛ ի կողմանէ հոգոց հասարակութեան, եւ թէ՛ ի կողմանէ եղանակի սաստկութեան ջերմութեանն՝ սկսաւ սաստկանալ դեղնութիւնն, այնքան՝ մինչ զի ընդ բոլոր մարմինն տարածեցաւ: Զայս տեսեալ բժշկին, կազմեաց ի յոմանց խոտեղինաց զըմպելի ինչ, զոր առեալ Աբբային՝ ոչ կարելով բարեպէս մարսել՝ կրէր զսակաւ ինչ ցաւս ստամոքսի· զոր տեսեալ բժշկին՝ հրամայեաց բերել ըզջուր ջերմուկի, եւ յաւուրն ի յառաւօտու պահու զմի օխա ջուր ըմպել: Զոր առեալ Աբբային մի անգամ եւ երկիցս՝ ոչ կարաց ըմպել, զի տայր մեծ վիշտ ստամոքսի· զոր տեսեալ բժշկին՝ ետ զդողենտով[23] օշարակ, զոր առեալ Աբբային՝ յետ ոմանց ժամուց սկսաւ կրել զմեծ ցաւ եւ զերկունս, եւ տեւեաց այս իբրու վեց ժամ եւ ապա դադարեցաւ: Բայց սակայն ի յայսոսիկ աւուրս անդադար քրտունքն զոտիւ եւ զգիշեր պատեալ պաշարեալ ունէր զինքն, այնքան մինչ զի յաւուրն երիցս կամ չորիցս փոխէր զզգեստսն, նըմանապէս եւ ի գիշերի· եւ այնպէս թըրջեալ էին զգեստքն, մինչ զի ի քամելն զնոսին՝ ելանէին առատ ջուրք և անկողինն այնքան թացեալ լինէր՝ մինչ զի մինչ ի ներքս թափանցէր թացութիւնն· եւ միշտ երկու բարեպաշտ եւ երկիւղած եղբարք ի սպասու կային փոխարերաբար: Եւ ես անպիտանս տեսանէի զայսոսիկ աչովք ի-

22· Հոգնայ կամ հոգնայ – թուրքերէն բառ, կը նշանակէ գրեթէ կամ դեղ գրեղի (lavement, clystère, siringue à lavement· տե՛ս Բառգիրք երեքլեզուեան, տպ· Վիեննա, 1883):

23· Ռովենտ կամ ռավենտ – թուրքերէն բառ (արաբերէն՝ ռավանտ), իտալ· rabarbaro, հայերէն՝ խաշնդեղ, խաւարծիլ, իշխոտ, ըստ Պեռեւեանի (տե՛ս Illustrated polyglotte Dictionary of Plant Names, տպ· Գահիրէ, 1936, էջ 507, թ· 2958):

մովք եւ երբեմն օդնէի սպասաւորացն, եւ ոչ կամէր հեռանալն իմ յաչաց իւրոց, մանաւանդ ի ժամու երկանցն եւ ի սաստիկ ցաւոցն: Եւ այսպէս սակաւ առ սակաւ ցաւքն ստամոքսին, որ միշտ պատճառիւր ի յառատութենէ դեղին մաղձոյն՝ որ միշտ հեղանիւր ի ստամոքսն, կալաւ զկարդ իմն՝ զի ի յութերորդ օրն միանգամ, կամ ի տասն օրն միանգամ, կամ յերկոտասան աւուրս միանգամ, կամ ի ութեւտասներորդ աւուրն կալնոյր զսաստիկ ցաւ, այնքան՝ մինչ զի հեռակայքն զզոչումն եւ զաղաղակն նորին լսէին· եւ ցաւն տեւէր երբեմն մինչեւ ութ ժամ, երբեմն տասն եւ երբեմն երկոտասան ժամ: Վասն այսորիկ սկսաւ յոյժ նիհարիլ թէ՛ ի պատճառս առատ քրտանցն եւ թէ՛ ի պատճառս սաստիկ եւ անտանելի երկանցն, եւ ի ասա եւ անդ անդադար թաւալմանցն եւ ի անքուն լինելոյն ի բազում ժամս եւ ի բազում աւուրս· եւ զկնի իւրաքանչիւրոց երկանցն՝ զայր ի վերայ նորա սաստիկ ջերմութիւն:

Երբեմն նախ ցրտացուցանելով սկսանէր եւ երբեմն թարց ցրտութեան, եւ ջերմութիւնն տեւէր մինչեւ ցվեցերորդ ժամն եւ ինքն իրրու կիսամեռ անկեալ դնիւր յայնրս ժամանակս· եւ հեղլով զառատ քրտունս՝ սակաւ առ սակաւ յուշն ի վերայ դայր եւ ապա կարէր սակաւ ինչ զհացէ խիւս կամ զայլ իմն այսպիսի ճաշակել: Երբեմն ստամոքսն զոլով լցեալ դեղին մաղձովն՝ զկնի հնդից կամ վեցից ժամուց կերեալ կերակուրն պատճառէր ըզխոսուկ, այնպէս մինչ զի կամ պարտ էր փսխելով զերծանիլ եւ կամ հոգնայ տալով եւ կամ զայլ իմն ազդու դեղ ըմպելով, վասն որոյ միշտ կասկածանօք ուտէր զո եւ իցէ կերակուր:

Զայս տեսեալ միաբանիցն՝ անկան ի մեծ տրտմութիւն, ի հոգս եւ ի ցաւս· եւ սկսան իւրաքանչիւրքն ջերմեռանդաբար աղօթել առ Աստուած, առաջի ամենազօթել առ Աստուած, առաջի ամենասուրբ պատարագին՝ ասելով զպսակն ասուրբ պատարագին՝ ասելով զպսակն ամենամէնաօրհնեցեալ Կուսին, միջնորդ արկանելով առ իւր Որդին միածին առ ի ողորմիլ եւ այց առնել Միաբանութեանս մերում՝ տալով զառողջութիւն Գերապատիւ Աբբային մերոյ: Նաեւ բժշկին տեսեալ զանհնարին վիշտն Աբբային եւ զասստկութիւնն ցաւոյն, յաւուր միում երեր յանուն Կուսին օրհնեցեալ զփշրանս հացի, եւ ասաց՝ թէ Ծոմն բերանով սակաւ ինչ օրհնեցեալ ջրով ըմպեա՛, ապաւինելով ի բարեխօսութիւն Կուսին: Եւ նորա առեալ զայնս փշրանսն զերիս աւուրս՝ սկսաւ առողջանալ, եւ տեւեաց առողջութիւնս այս զբազում աւուրս:

Եւ ի յաւուրս յայսոսիկ սկսաւ ժողովել զցրուեալ դրամսն՝ որք մերձ կային առ այս ոք կամ առ այն ոք, եւ նոքա սիրով ետուն, զի ասէր՝ թէ գուցէ ես մեռանիցիմ: Եւ բազումք որք լուան զծանր հիւանդութիւն նորա՝ յոյժ ափսոսացին եւ եկին առ ի տես· եւ մինչ տեսին զկացութիւն նորա, յոյժ ցաւեցան եւ սկսան արտասուել: Եւ մինչ լու եղեւ հիւանդութիւնն ի Հռոմ, բարեկամք եւ ծանօթք նորին յոյժ ափսոսացեալ էին, եւ բժըշկապետն Հռովմայու գրեալ էր զոմանս զեղոբայս եւ ասացեալ էր՝ թէ, եթէ զերկունս սաստիկս կրել սկսանիցի, խորհրդով բժշկաց կարեն հատանել զերակ· եւ պատկերահան Յովհաննէս զնոյն զիրն առաքեաց առ մեզ, զի ինքն խնդրեալ էր ի բժշկէն գրել զոմանս զեղոբայս, բայց բըժիշկն մեր ոչ արկ ի կիր զայնս զեղոբայս, զի յոյժ տօթ էր ժամանակն:

Արդ՝ իբրեւ եհաս Յուլիս ամիսն եւ արեգակն մերձեցաւ մտանել ի չնակ աստղն, որ է պատճառ յոյժ ջերմութեան, սկսաւ կրկին եռալ եւ վերառատանալ դեղին մաղձն եւ տայր սաստիկ երկունս, եւ գրեթէ օր ընդ մէջ կրէր զերկունս, եւ երբեմն ի միում աւուր երկիցս կամ երիցս վշտապնիւր յերկանցն· զոր տեսեալ բըժշկին՝ ետ զփոշի ինչ մաքրողական, եւ այն արար բազում ներգործութիւնս, զի բազմիցս անգամ ետ փսխել եւ ետ լուծել, եւ փսխունքն էին սաստիկ դեղին· եւ այսու դեղոյս նուազեցաւ դեղին մաղձն եւ զադարեցան երկունքն մինչեւ ցաւուրս ութ:

Եւ իբրեւ եհաս ութերորդ օրն՝ վերըս-

© National Library of Armenia

տին կալաւ զնա երկունքն սաստիկ եւ տեւեաց մինչեւ ցերկոտասան ժամ, եւ այս այնքան սաստիկ՝ մինչ զի ոչ երբեք դադարէր ի յաղաղակելոյ եւ ի գոչելոյ. քրտունքն հեղանէին իբրեւ զաղբիւր եւ ինքն թաւալիւր աստ եւ անդ ի մէջ մահճին եւ լալագին ձայնիւ աղաղակէր առ Յիսուս եւ ասէր. Յիսո՛ւս, ողորմեաց ինձ. Աստուա՛ծ իմ, նայեա՛ առ իս. Կո՛յս Աստուածածին, օգնեա ինձ: Տո՛ւք ինձ, ասաց, զխաչելեալն Յիսուս՝ զի համբուրեցից զնա. տուք ինձ զծաղկեալ պատկերն Աստուածածնայ, զօգնականն իմ եւ զպաշտպանն իմ՝ զի ողջագուրեցից զնա: Եւ ի համբուրելն զխաչելութիւնն՝ ոչ երբեք խնդրէր ի նմանէ զառողջութիւն, այլ ասէր. Տէր, տուր ինձ զհամբերութիւն, զի սիրով տարայց զցաւս զայս. արդար ես Տէր, եւ արդարութեամբ ածեր զայս ի վերայ իմ՝ վասն մեղաց իմոց, զի ես բաղմիցս վշտացուցեալ եմ զքեզ մեղօք իմովք: Եւ որ շուրջն կային, զայս լուեալ, սկսան ողբալ արտասուօք, քանզի ընդ ասելն ըզբանս իւր առ Քրիստոս՝ խսկոյն անչնչացաւ աւելի քան զկէս ժամ, զոր տեսեալ մեր՝ անկաք ի կարծիս թէ վախճանեցաւ: Եւ մինչ ի տարակուսի կայաք եւ լայաք, յանկարծակի երաց զաչս իւր, ասաց առ մեզ. Զի՞ տխրեալ եւ սասանեալ կայք, ի ծունկս իջեալ ասացէք զԼիթանիայն Կուսին վասն իմ: Եւ մինչ սկսաք ասել, նա դարձաւ եւ երես ի խոնարհ անկեալ աղաղակէր. Կո՛յս Աստուածածին, օգնեա՛ ինձ: Իբրեւ եղերեցաւ մաղթանքն Կուսին, առժամայն սիրտն յետս դարձաւ եւ փըսխեաց զզեղին մաղձն, եւ այնու հանդարտեցաւ եւ ասաց ցիս. Ե՛րթ եւ ննջեա այսուհետեւ. զի էր ժամ զիշերոյն իբր եօթներորդ:

Յետ անցման վեցից աւուրց, ի քան եւ մէկերորդ ժամու կալաւ զնա սաստիկ երկունք, եւ տեւեաց իբրու ժամս տասն: Արդ՝ մինչ եհաս ի չորրորդ ժամն գիշերոյն, տեսեալ իմ զանհնարին վիշտսն, զդալկացումն եւ զուշաթափումն՝ ասացի զնա. Տէ՛ր, միթէ կամի՞ս զի բերցուք զսրբութիւն: Եւ նորա լուեալ զայս՝ ըզդաստացաւ եւ ասաց. Այո՛, կամիմ, յըղեա զսոսին արտաքս զի զնասցեն աղդարարեսցեն Հ. Փիլիպպոսին[24] եւ այլոց ոմանց Առաջիկայից՝ զի վառեալ մոմեղինօք բերցեն աստ զսրբութիւն. եւ զայլս միաբանս եւ զմանկունս մի՛ զարթուցանէք, զի մի՛ գիտասցեն եւ երկնչիցին. եւ դու կաց աստ եւ լուր զխոստովանութիւնն իմ: Եւ իբրեւ էառ զմարմին Տեառն՝ յետ սակաւու պահու դադարեցաւ ցաւն:

Յետ ութ աւուրց կալաւ զնա սաստիկ ցաւն, եւ տեւեաց իբրու զերիս ժամս. քանզի զկնի անցման երից ժամուց եւ կիսոց՝ խնդրեաց զխոստովանութիւն, եւ ես մինչ ասացի թէ՝ Ես արձակեմ զքեզ յանուն Հօր եւ այլն, առժամայն իբրեւ ըզսուր սրեալ ձեւ բանին՝ եհատ զերկունս եւ առժամայն դադարեցաւ. եւ ասաց. Ցայսմ գիշերի Աստուածն իմ արար ի վերայ իմ զսքանչելիս զայս, ի ձեռն սրբազնասուրբ ձեւոյ խորհրդոյ ապաշխարութեան: Եւ ասաց ցիս. Ե՛րթ, աղօթեա եւ ննջեա հանգստեամբ գոհանալով զՏեառնէ:

Յաւուր միում՝ մինչ կալաւ զնա երկունքն սաստիկ, տխրեալ զիմօք եւ արտասուաթոր աչօք ասացի զնա. Գերապատիւ Տէր իմ, տեսանեմ զքեզ այսօր ի սաստիկ վիշտս, բերցուք առ քեզ զտենչալի պատկերն ամէնօրհնեալ Կուսին, զոր յոյժ սիրէիր մինչեւ ցայժմ եւ ունէիր առ նա զմեծ ջերմեռանդութիւն, զի Կոյսն է մայր զթութեան եւ մայր ողորմութեան՝ որում լեալ ես նախկին որդեգրական որդի. նա է լուսատուն քո, եւ միշտ օգնական քեզ, եւ է թիկունք յամենայն նեղութիւնս քոյս, առ նա զիմեա ջերմեռանդաբար եւ միանգամ համբուրեա զպատկեր նորին: Ասաց. Բարւոք է, բերէք ինձ զտենչալին իմ. եւ առեալ զպատկերն ի ձեռս իւր՝ սկսաւ համբուրել եւ ասել. Ո՛վ քաղցրագունեղ Կոյս, ո՛վ ամենազթած մայր, դարձո՛ զաչս քո զթալի առ իս: Զայս ասացեալ ընկողմանեցաւ ի վերայ բարձին

24. Հ. Փիլիպպոս Եդեսացի Մարտիրոսեան (1683-1766):

եւ սկսաւ նիրհել եւ դադարեցան երկունքն:

Յետ եօթն աւուրց՝ վերստին կալաւ զնա սաստիկ երկունքն եւ տեւեաց մինչեւ ցերկոտասան ժամ, եւ յայսմ նուագի յոյժ վշտացոյց զնա ցաւն՝ մինչ զի անդադար աստ եւ անդ դառնայր, եւ երբեմն այնքան աղաղակէր եւ գոչէր՝ մինչ զի նուաքան ղեցաւ ձայն իւր. եւ ոչ կարելով ընկողմանիլ ի վերայ բարձին՝ անկեալ կայր ի վերայ երեսաց իւրոց եւ հաղիւ կարացաք երեք անձինք կալնուլ զնա, զի մի՛ արկանիցէ զինքն ի տախտէն ի վայր. զի երբեմն ի սաստկութենէ երկանց ի վեր կալբեմն ի սաստկութենէ երկանց ի վեր կալոյր զգլուխ իւր եւ թուէր ի վայր արկանոյր զգլուխ իւր եւ թուէր ի վայր արկանել զինքն: Զոր տեսեալ իմ՝ յուսահատեցայ եւ ասացի բերել զկենաց փայտն եւ զնշխար սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին. իբրեւ բերին՝ սկսաւ մեծաւ ջերմեռանդութեամբ համբուրել զկենաց փայտն եւ ասաց. Ո՛վ փայտ կենաց, օգնա՛ ինձ ի ժամուս յայսմիկ, բարեխօսութեամբ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչին: Զայս իբրեւ ասաց՝ յետ պահու միոյ կալաւ զնա սաստիկ ցրտութիւն, եւ սկսաւ այնքան դողալ՝ մինչ զի բոլոր տախտն ընդ իւր դողացուցանէր. եւ յետ երկուց ժամուց սկըսաւ սաստիկ ջերմութիւն եւ տեւեաց մինչեւ ցերկոտասան ժամ: Եւ բժշկին եկեալ եռեսս զնա ի սաստիկ տկարութեան եւ ի ջերմութեան. ասաց ցիս. Ես կասկածիմ ի մահուանէ Աբրային, զի է կարի սաստիկ ջերմութիւնն: Զոր լուեալ ոմանց ի մերայնոցն՝ սկսան տրտմիլ եւ արտասուել: Իբրեւ տեսի զնոսա յոյժ տրտում, ասացի՝ թէ ես Աստուծով ոչ երբեք յուսահատիմ, զի յետ երկուց կամ երից ժամուց յարձակին քրտունքն եւ առ սակաւ չիջանի ջերմութիւնն. եւ եղեւ այնպէս:

Արդ՝ տեսանելով բժշկին զանհնարին վիշտսն եւ զնեղութիւնսն Գերյարգոյ Աբրային մերոյ, սահմանադրեաց զոմանս իւղս առ ի օծանել նովաւ երիցս անգամ աւուրն. եւ այն յայն սակս՝ զի չօշափեալ եռեսս ի վերայ լերդին զոմանս ընկուզանման կարծրագոյն խոց, եւ ասաց. Ոչ է բարւոք նշան, զի եթէ շուտով ոչ դարմանիցեմք՝ զբոլոր լեարդն պատեալ չորացուցանէ եւ սպանանէ: Եւ բաց ի իւղոյն՝ սահմանադրեաց ի զանազան ալերց առնել զթանձր խիւս եւ դնել ի վերայ լերդին եւ որովայնին, եւ երբեմն զոմանս խոտս տապակել կտաւատի իւղով եւ դնել ի վերայ լերդին եւ որովայնին: Զայսոսիկ արարեալ, շնորհիւ Տեառն, փարատեցան ընկուզանման խոցքն:

Դարձեալ սահմանադրեաց բժիշկն զոմանս ըմպելիս խառն ընդ քինայի[25] եւ այլոց իրաց՝ առ ի բառնալ զջերմութիւնն լերդին եւ թոքին: Եւ թէպէտ կամէր բըժիշկն տալ հատանել զերակ առ ի զերծուցանել զլեարդն ի ջերմութենէ, սակայն արեգակն գոլով ի յառիւծն եւ տապն ամառնային ի վերայ կայր՝ ոչ կամեցաւ, եւ կամէր զայլս եւս ազդու դեղս հպեցուցանել նմա. երկնչէր ի տապոյ արեգական եւ սպասէր բարեխառնութեան եղանակին:

Յաւուր միում եւ զօշարակ մաքրողական եւ պատուիրեաց ըմպել զջուր ի վերայ, եւ արար զներդործութիւն դեղն: Արդ՝ մինչ եհաս ժամ ճաշուն, ես միայն կայի մերձ առ նա, եւ ասաց ցիս. Երթ եւ դու ի ճաշ, զի ես ի լաւ անդր եմ: Ես պատրաստեցի նմա զրաժակ մի ջուր եւ ասացի՝ թէ յետ միոյ պահու պարտիս եւ զնա ըմպել. եւ յետ ըմպելոյն զգացեալ էր սաստիկ ցաւ կշտոյ եւ մաղապուրծ զերծեալ էր ի մեռանելոյ, եւ փսխելով զերծեալ էր. ինքն պատմեաց զայս ինձ մինչ զնացի առ նա:

Յետ ութ աւուրց կրեաց դարձեալ ըզսաստիկ ցաւ, այնքան՝ մինչ զի ոչ հանդարտէր ի մէջ մահճի, այլ միշտ աստ եւ անդ անկանէր եւ մեք կալեալ էաք զնա զի մի՛ ի վայր անկցի. եւ ի սաստիկ բըռնութենէ ցաւոյն՝ ցնցեալ զմեզ, եւ ի ցընցելն զնաց զէպ ի որմն եւ սաստիկ զարկոյց զգլուխն ընդ որմն, եւ անկեալ ի վերայ կշտին՝ անշնչացեալ կայր, եւ համարեցաք թէ զարկուցումն պատճառեաց զցնդումն ուղեղան եւ այնու եղեւ ուժա-

25. Քինայ – տենդաբոյժ դեղ, Quinquina:

© National Library of Armenia

թափ։ Յետ կիսոյ ժամու սկսաւ վերստին աղաղակել եւ գոչել· զայս տեսեալ՝ ետու ըմպել զգեղ ինչ, եւ գեղն կարի սաստկացոյց զցաւն· եւ յետ միոյ ժամու եկն ի վերայ նորա սաստիկ ցրտութիւն, եւ ապա յետ երկուց ժամուց՝ սաստիկ տաքութիւն· յետոյ արձակեցան քըրտունքն եւ այնպէս զերծաւ։

Արդ՝ զայսքան դառնակսկիծ եւ խստագոյն զերկունս կրելով, զհեղեղանման քըրտունս հեղլով եւ զսաստկագոյն աստիճանի զչերմութիւն կրելով՝ հիւծեցաւ բոլոր մարմինն, բարձաւ գեղ երեսաց նորին, ակունքն պայծառագոյն՝ գեղնութեամբ լցան, երեսքն կայտառք՝ եղեն իբրեւ մեռելոյ, բազուկք եւ ծունկք այնքան իւծեալք էին՝ մինչ զի տեսանէին իբրու փոքեր մանկան· բաց ի յոսկերաց, ի ջլաց եւ ի մորթոյ, այլ ինչ ոչ երեւիւր· մորթն բոլոր թորշոմեցեալ էր եւ ինքն ի մահճի երեւիւր իբրեւ զփոքրիկ մանուկ մի։ Վասըն որոյ որք գային ի յայցելութիւն եւ ի տես, յոյժ զարմանային ընդ նիհարումն նորա, եւ միաբանքն ամենեքեան մինչ տեսին զնա ի յայնպիսի կացութեան՝ ի վարանի եւ ի տրտմութեան կային, եւ գեղորայքն որք յաճախէին՝ այնքան զրեթէ սաստկանային ցաւքն օր ըստ օրէ։

Արդ՝ ի հինգերորդում աւուր Օգոստոսի, որ էր տօն հրաշից Կուսին, էառ Սըրբութիւն եւ հրամայեաց յետ երեկոյեան ժամուն ասել զԼիթանիայն· այս տեւեաց իբրու ժամ մի· ի հետեւեալ աւուրն էառ զփշրանս հացի յանուն Կուսի օրհնեցելոյ։ Իսկ ի յութերորդում աւուր եղաք զՍըրբութիւն ի բազմոցին զերիս աւուրս վասն առողջութեան Աբրային եւ զոմանս պատարագս եւս մատուցաք։ Իսկ ի հետեւեալ աւուրն, որ էր ինններորդ օրն, բերաք առ մեզ զբժշկապետն առ ի տալ զխորհուրդ։ Իբրեւ եսեւ զԳերյարդոյ Աբրայն մեր եւ չօշափեաց զլեարդն եւ զորովայնն՝ ասաց· Յերկուց իրաց է պատճառեալ ցաւս այս, այսինքն՝ ի յանդուլ աշխատանաց մտաց եւ ի հոգոց եւ կառավարութեանց ընտանեաց քոց, այսինքն՝ Միաբանութեան· բայց առանձինն ասաց մեզ՝ զժուարաւ զերծանի յայսմանէ ցաւոյ, զի լեարդն եւ թոքն եւ որովայնն են կարծրացեալք։ Յիրաւի նախագուշակեաց մեռանիլն Աբրային, սակայն ինքն կանխապէս մեռաւ քան զԱբրայն, զի գրեթէ ամ եւ կէս եւ այլ աւելի եկաց առողջ։ Բայց բժիշկն մեր լսելով զյուսահատական բանս մեծագոյն բժշկին՝ ոչ երբեք յուսահատեցաւ, այլ որքան կարն էր՝ զուն գործէր առ ի դարմանել եւ բուժել զցաւ։

Արդ՝ իբրեւ եհաս օրն Վերափոխման Կուսին, կամէր Աբրայն առնուլ զՍըրբութիւն, բայց բժիշկն ոչ թոյլ ետ, այլ ասաց· Կամիմ զկանոն ինչ զնել տէրութեան քում, զի ասի մինչեւ ցքառասներորդ օրն զոչինչ պարտիս ճաշակել, ոչ հաց, ոչ զմիս եւ ոչ զայլ ինչ կերակուր, այլ միայն յաւուրն երիցս անգամ ըմպել զարգանակս հաւեղինաց։ Եւ յայնմ զիշերի կալաւ զինքն սաստիկ ցաւ· ուստի ի հետեւեալ աւուրն սկսաւ տալ ըմպել զգեղ ինչ յառաւօտուն, եւ զայլ իմն գեղ յերեկոյին, եւ այսպէս արար մինչեւ լցան քառասուն աւուրքն։ Եւ յաւուրսս յայսոսիկ բազմիցս բաղում անգամ կալնոյր զնա երկունքն։ Եւ ի տօնի Վերափոխման եղաք զսրբութիւն ի բազմոցի եւ ամենեքեան պատարագեցին վասն առողջութեան Աբրային։ Ի հետեւեալ աւուրն եւ ի միւս աւուրն եւս եղաք զՍրբութիւն։

Ի 24 օրն Սեպտեմբերի՝ յորում աւուր լցաւ քառասուն օրն՝ եկեր զկերակուր։ Ի քսաներորդ վեցերորդ օրն Սեպտեմբերի՝ ետ մեծասան անձանց զիշխանութիւն վարդապետական, եւ ինքն սկսաւ «Զքեզ Աստուած գովաբանեմ»ն ի ծունկս անկեալ առաջի սրբազանի բեմի, եւ յայնմ աւուր յոյժ ուրախացաւ՝ զի կատարեցաւ բաղձանքն իւր, որում ի վաղուց հետէ տենչայր[26]։

Եւ յերեսներորդ աւուրն, որ էր տօն սրբոյն Հերոնիմոսի, արար զպատարագ· իսկ յառաջնում աւուր Հոկտեմբերի, ըստ կնի պատարագին՝ ըմպեաց զցուքղոլաթ[27]· եւ զկնի միոյ ժամու կալաւ զնա սաստիկ երկունք, եւ զկնի ոմանց աւուրց վերստին կալաւ զնա երկունքն։ Զայս տեսեալ բըժբշկին՝ արգել զնա եւ յուտելոյ զկերակուր, այլ ասաց չատանալ արգանակօք· եւ արար այնպէս մինչեւ յաւուրս քսան եւ այլ աւելի։ Յետ որոյ ետ նմա զմաքրողական գեղ եւ ետ հատանել զերակ եւ եղեւ յոյժ օգուտ, զի առ ժամանակ ինչ դադարեցաւ երկունքն եւ փարատեցաւ գեղնութիւնն։ Վասն որոյ համարձակեալ բժշկին՝ յետ երկուց ամսոց վերստին ետ հատանել զերակ, եւ մինչեւ ցօր Ծննդեան ոչ զգաց զցաւ ինչ· բայց ի գիշերի Ծնընդեան զգաց սակաւ ինչ ցաւ, եւ այսպէս օր ըստ օրէ նուազիւր ցաւն։ Իսկ եթէ երբեմն դայլեր ցաւն՝ էր յոյժ թեթեւագոյն· եւ այս տեւեաց մինչ ի յՈւրբաթ օրն բարեկենդանի (1747)։ Ի նմին աւուր եկն այնքան սաստիկ ցաւ, մինչ զի տեւեաց 24 ժամ, եւ այս եղեւ վերջինն սաստիկ երկանցն, զի յետ այսր աւուր երբեմն երբեմն միայն չօշափելով անցանէր։

ՀԻՒԱՆԴԱԳԻՆ ԱՒՈՒՐՔ ՑԱՄՍՆ 1747 ԵՒ 1748

Ուստի՝ մինչ եկն դարունն, բժիշկն ըստիպմամբ յորդորեաց զնալ ի գիւղն առ ի փոխել զօդն, եւ ասաց՝ եթէ սաստիկ երկունք ինչ զդայցես անդէն, ես վաղվաղակի հասանեմ անդ եւ դարմանեմ զքեզ, զի դու իբրու ամիսս եօթն ի բանտի կացեր, զի արարեր զու քեզ բանտանման գեր, զի արարեր զու քեզ բանտանման խուզ ի մէջ սենեկի քո, եւ անդէն զայնքան վիշտս ցաւոց կրեցեր· եւ այժմ պարտ է քեզ ելանել ի դաշտս, եւ ի խոտաւէտ տեղիս, զի ընդարձակեսցի սիրտ քո եւ զուարճասցին զգայարանք քոյք։ Յիրաւի այսպէս եղեւ· զի մինչ ելեալ ի նաւակէն եւ չրջեցաւ ի վերայ մարգագետին դաշտի՝ ասաց ցիս· Գիտեմ թէ նոր փոփոխումն եղեւ ինձ, զի զուարճացաւ յոյժ սիրտն իմ՝ մինչ տեսի զգեղ զալարոյ։ Եւ եկաց անդէն աւելի քան զերեսուն աւուրս եւ ոչ երբեք զգաց երկունս։

Եւ իբրեւ վերադարձաւ ի վանքն՝ կայր բարեպէս, զի յամենայնում աւուր առնոյր կէս մսխալ ռովենտ սակաւ ինչ գալբանոսով[28], զի այսպէս զտաք զրեալ ի մերում բժշկարանի գրքոջ։ Եւ բժշկին հաւանեալ ընդ այս՝ ետ ուտել զռովենտ եւ այս առումն ռովենտին սկսեալ ի Դեկտեմբեր ամսոյն եւ մնաց մինչ ցյետին հիւանդութիւնն· եւ արար զօգուտ յոյժ, զի պահէր զնա յերկանց եւ միշտ զժողովեալ վատթար հիւթսն ի բաց հանէր յորովայնէն, եւ ի մաքրութեան պահէր զորովայնն, եւ լեարդն՝ ի յառողջութեան։

Եւ սկսաւ այնուհետեւ պարապիլ ի սըրբագրութիւնս բառգրքին, ի ջերմեռանդութիւն եւ ի չարագրել զոմանս խրատական բանս, զպատուիրանագիրս եւ զիւր կտակն եւ զայլս հոգեշահ վարդապետութիւնս, եւ ի սրբագրութիւնս յինքենէ չարագրեցելոյ մեկնութեան Սաղմոսին։ Եւ եղեալ էր յինքեան զսահման՝ զի յաւուրն ընթեռնուցոյր զ25 թուղթս Թովմայի Գեմբաւոյն· եւ զայս անվրէպ կատարէր ի յամենայնում աւուր։ Իսկ եթէ տակաւութիւն ինչ հանդիպիցէր՝ այլոց տայր ընթեռնուլ եւ ինքն միտ դնէր բանիցն· եւ այս տեւեաց մինչեւ ի յետին հիւանդութիւնն, որ գոլով ի մահճի՝ տայր ընթեռնուլ այլոց եւ ինքն ունկն դնէր։ Նաեւ զաստուածային ժամերգութիւնն միշտ կատարէր՝ որքան կարէր։

Արդ՝ մինչ ետես զինքն կարի նիհարացեալ ի սակս ժուժկալութեան կերակրոց եւ երկունքն երբեմն երբեմն նեղէին զինքըն, կոչեաց առ ինքն զամենայն միաբանսըն եւ ետ նոցա զօրհնութիւն իւրաքանչիւրոցն, ըստ իւրոց կացութեանցն եւ թէութեանցն, զի ինքն յոյժ կասկածէր ի մեռանելոյ եւ ասաց· Ցամենայն սրտէ սիրեցէք, որդեակք իմ, զԱստուած եւ ըզպատուիրանս նորա պահեցէք, զի զԱստուած միշտ ընդ ձեզ ունիցիք· հաստա-

---

26· Այդ տասնմէկ վարդապետներու թիւէն էին Հ· Ստեփանոս Մելգոնեան (Մխիթարի յաջորդող Աբրահայրը), Հ· Մկրտիչ Անանեան, Հ· Իգնատիոս Խաչատուրեան, Հ· Վրթանէս Ասկէրեան եւն...։

27· Ցուքղոլաթ – այսինքն՝ cioccolata, chocolat։

28· Մսխալ (թուրքերէն) ծանրութեան փոքր չափ մը։ Իսկ գալբանոսը կամ բաղբան, որ եւ անգուժատ, Galbanum, սաստկահոտ խէժ մըն է։ Ռեվենտին համար տե՛ս ծանօթ· թ· 23։

© National Library of Armenia

տուն կացէք ի վերայ ուխտից ձերոց՝ ի մի սէր, ի մի կամս եւ ի մի միաբանութիւն· եւ մի՛ տրամիք ի վերայ իմ, զի եթէ ես մեռայց՝ Աստուած զձեզ ի հաստատութեան պահէ, եթէ սիրեսջիք զմիմեանս· քաջալերեցարուք եւ ջանացէք պահել զմիաբանութիւնն յիւրում կացութեան, եւ սակս պիտոյից մի՛ ինչ հոգայք, զի եթէ ի յաստուածպաշտութեան եւ ի սրբութեան կայցէք եւ յերկիւղի՝ Աստուած կերակրէ զաստուածապաշտս եւ առաւել լնու զպէտս ձեր· զայս հոգս ի նա ընկեցէք եւ նա կերակրէ զձեզ: Մեծագոյն հոգ ձեր եղիցի այս՝ զի միշտ առնիցէք զհաճոյսն նորա եւ ջանայցէք հաճոյանալ նմա: Զվարժարանն եւ զնորընծայարանն բարեպէս կառավարեցէք եւ մի՛ պակասեցուցանէք զնորընծայս· ուսումնականքն ուսման իւրեանց պարապիցին, եղբարքն ի յաշխատութիւնս, զկարգն եւ զՍահմանադրութիւնս մի՛ այլայլէք, ի յայնմանէ փոքերց կանոնաց զգոյշ լերուք դուք եւ զգուշացուցէք զայլս նորեկս, զի սոքօք բարեպէս զարգասցին: Զնախանձն եւ զատելութիւնս մի՛ ունիցիք· «Զթշնամիս եւ զատելիս ձեր սիրեսջիք եւ աղօթս արասջիք վասն նոցա»[29], զի սոքին են նշանք ճըշմարիտ աշակերտին Քրիստոսի· մի՛ կայք հակառակ չարին, այլ զամենայն պատահարսն, որք հանդիպին ձեզ՝ Աստուծոյ յանձնեցէք: Որքան կարէք՝ ի քաղաքի չրջեցէք պարկեշտութեամբ, ի խոնարհութեան ունելով զգլուխ ձեր, զի եղիջիք բարի օրինակք տեսանողացն զձեզ: Ահա սոքին են վերջին կտակք իմ, զորս ձեզ աւանդեմ եւ ինքն Տէր Աստուած օրհնեսցէ զձեզ, եւ Կոյսն Մարիամ եղիցի ձեզ պաշտպան· ամէն: Շնորհեմ զներումն աստ եղելոցն բնաւից միաբանից, որք առ իս յանցուցեալք են· նաեւ օրհնեմ զայնոսիկ Միաբանութեան անձինքն, որք են գնացեալք ի քարոզութիւն, եւ խնդրեմ ի Տեառնէ՝ զի պահպանեսցէ զնոսա յամենայն արկածից բանսարկուին եւ ողջութեամբ վերածիցէ զնոսա այսր: Շնորհեմ նոցա եւ զթողութիւն յանցանաց որք առ իս յանցուցեալք են:

Արդ՝ յաւուր միում մինչ կալաւ զնա սաստիկ երկունքն, ինքն անկաւ ի մեծի տագնապի եւ անդադար զոչէր եւ աղաղակէր ասելով· Ցիսո՛ւս, օգնեա ինձ· Կո՛յս Աստուածածին, բարեխօսեա վասն իմ· սո՛ւրբ Միքայէլ հրեշտակապետ, հաս ի թիկունս իմ· ամենա՛յն սուրբք Աստուծոյ, բարեխօսեցէք վասն իմ առ Տէր: Զայսոսիկ ասելով աստ եւ անդ թաւալէր եւ երբեմն անկանէր ի վերայ երեսաց իւրոց: Եւ իմ տեսեալ զաղիողորմ կացութիւն նորին՝ յուսահատեցայ, եւ այլքն՝ որք կային ընդ իս անդ ի սպասու՝ սկսան հեկեկանօք ողբալ· եւ էր ժամ զիշերոյն իբրու հինգերորդ· ասացի առ նոսա· Գնացէք ծանուցէք ծերագունից, զի եկեալ մերձ դտանիցին ի յաւանդումն հոգւոյ Աբրային· Զայս իբրեւ ասացի՝ ի վեր կալաւ զգլուխն եւ խնդրեաց զշուր եւ ըմպեաց· եւ ես առ ի մխիթարել զնա ասացի զտեսիլն սրբոյն Ֆրանչիսկոսի[30], որ մինչ տանջիւրն ի մէջ անտանելի ցաւոցն, ի յաղաղակել եւ ի զոչելն առ Ցիսուս, ինքն Ցիսուս երեւեալ նմա՝ ասացեալ է ցնա· Ով Ֆրանչիսկէ, դու որքան աղաղակես եւ զոչես առ իս ի մէջ սաստիկ ցաւոց քոց եւ երկանց՝ զսիրտն իմ զուարճացուցանես, զի զոչմունք եւ աղաղակք քոյք նուազարան իմն լեալ դաշնակաւորեցեալ բերկրեցուցանէ զլսելիս իմ· որ լուեալ սրբոյն ուրախացեալ զնաց պատմեաց ընկերաց իւրոց· եւ այնուհետեւ մինչ կալնուին զնա սաստիկ ցաւքն եւ երկունքն՝ մանաւանդ հրճուիւր քան թէ տանջիւր եւ ասէր· Տէրն իմ հրճուի ընդ տանջանս իմ եւ ես հրճուիմ ընդ հրճուանս նորին: Վասն որոյ, ով Գերապատիւ Աբբահայր մեր, ահա Քրիստոս մերձ լեալ քեզ՝ հրճուի ընդ տանջանս քոյս, եւ դու տէր իմ, հրճուեա ընդ հրճուանս Քրիստոսի· ամէն· այսուհետեւ սիրած մեր, ով եղբարք, ոչ թախծիցին տրամութեամբ եւ ճմլիցին երկամբք Գերյարգելւոյն մերոյ, այլ հրճուիցին ընդ հրճուանս Քրիստոսի: Զոր լուեալ Գերապատիւ Աբբային մերոյ՝ ասաց ցիս· Սուրբն Ֆրանչիսկոս էր մեծ ծառայ Աստուծոյ եւ ընտրեալ, վասն որոյ աղաղակ նորին էր հրճուանք Քրիստոսի· բայց ես եմ այր մեղաւոր եւ պարտաւոր· ո՜հ, երանի թէ այդպէս իցէր: Եւ յետ միոյ ժամու դադարեցաւ ցաւն:

Արդ՝ յամի 1748, ի Նոյեմբեր ամսոյ իջուած իմն էջ չուրջ զնստոտեղովն եւ յոյժ ուռեցան· տեսեալ յօշարարին ասաց, դադտ ի Գերյարգելւոյն· Վտանգաւոր իջուած իմն է այս, պարտիմք դարմանել ճեղքելով, զի այլապէս ոչ բուժի: Զոր լուեալ բժշկին՝ զառաջինն ոչ հաւանեցաւ, բայց յետոյ մինչ ետես թէ օր ըստ օրէ զօրացեալ չարանայ՝ թոյլ ետ ճեղքել: Ի ճեղքելն՝ ոչ պիտելով Գերյարգելւոյն թէ ճեղքելոց են, յոյժ աղաղակեաց եւ հեղաւ արիւն բազում, եւ ոչ դադարելով արեանն մինչեւ ցքսան եւ չորս ժամն՝ յոյժ նիհարացաւ· եւ մեք կամեցաք ի մէջ զիշերին բերել զյօշարարն կամ զՊատրին սան Սերվոլոյին առ ի դադարեցուցանել զարիւնն[31]· ինքն ոչ կամեցաւ տալ զծանրութիւն այլոց, այլ խնդրեաց զխոստովանութիւն առնել եւ պատրաստեաց զինքն առ ի մահ: Տես դու աստէն զզթութիւն Աստուծոյ որ պահեաց զնա ի սաստիկ երկանց յայնմ զիշերի, զի եթէ զայցէր երկունքն, առանց կարծեաց՝ մեռանէր· եւ վէրս այս եղեւ ինքեան յոյժ օգտակար, զի անդուստ մաքրեցաւ արիւնն իւր եւ ի բազում ժամանակս ոչ կրեաց զսաստիկ երկունս:

ԵՐՐՈՐԴ ՀԻԻԱՆԴՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ԱՒՈՒՐՔ ՄԽԻԹԱՐԱՑ ԱԲԲԱՅԻ

Արդ՝ իբրեւ եմուտ ի 1749 ամն, ի մէջ Յունուարի ամսոյ, սկսաւ երբեմն երբեմն, մինչ ընթանայր ի պարտիզի եւ կամ ասէր զպատարագ, հեւալ եւ երբեմն սակաւ ինչ հաղալ եւ երբեմն ի չրջագայիլն աստ եւ անդ՝ սաստկանայր այնքան հեւքն, մինչ զի կա՛մ ի տնտեսատան, կամ յայլ ուրեք նստեալ հանդչէր եւ ապա գընայր ի խուզ իւր:

Իսկ ի Փետրուարի 2ին արար զվերջին պատարագն՝ դժուարութեամբ:

Յաւուր միում, մինչ էի ընդ նմա ի պարտիզի, ի չրջագայիլն անդ՝ տեսի զի սկսաւ յոյժ հեւալ եւ ասացի ցնա· Տէր իմ, զի՞ է զի այսօր յոյժ հեւաս: Ասաց ցիս· Ոչ գիտեմ զպատճառն, ե՛կ երթիցուք ի խուղն իմ: Եւ մինչ զնացեալ բազմեցաւ ի վերայ աթոռոյ, սկսաւ յոյժ հեւալ· եւ իմ տեսեալ զայն՝ ասացի· Եթէ կամիս՝ կոչեսցուք զբժիշկ: Եւ եկեալ բըժշկին՝ ետես զի հեւայր եւ հազայր, եւ ասաց· Այս ոչ այլ ինչ է՝ եթէ ոչ իջուածք ինչ զուքամի[32]· և ըստ այնմ դարման տարաւ նմա· զկնի ոմանց աւուրց այնքան սաստկացան հեւքն եւ հաղն, մինչ զի անկաւ ի մահիճս եւ սկսան երկոքին երեսքն ուռնուլ եւ երկոքին ականքն խոնաւանալ եւ կարմրիլ· զորս տեսեալ բժշկին, առաւել հաստատեցաւ ի վերայ կարծեաց իւրոց թէ իցէ զուքամ: Զկնի ոմանց աւուրց, տեսաք զի օր ըստ օրէ ծանրանային թէ՛ հեւքն եւ թէ՛ հաղն, կոչեցաք ըզբժիշկն եւ մինչչեւ էր եկեալ ասացաք զԳերյարգելին· Բարւոք առնես զի ի դալ բժշկին ելցես ի յարտաքին խուղն՝ առ ի բարեպէս տեսանել զկերպարանս քոյս, զի աստ խաւար է եւ ոչ բարեպէս տեսանէ զերես քո· եւ այնպէս արար:

Արդ՝ մինչ եկն բժիշկն եւ ետես զդէմս նորին, զի էր ուռուցեալ եւ էր այլազունեցեալ, նոյնհետայն վայեաց եւ ասաց· Մեծագոյն տկարութեան նշան երեւի ի քեզ, ե՛կ երթիցուք ի ներքին խուղն զի չօշափեցից զորովայն քո· եւ իբրեւ չօշափեաց՝ ասաց· Մեծագոյն ցաւ թագա-

29· Մտթ· Ե· 44:

30· Կ՝ակնարկէ Ս· Փրանկիսկոս Ասսիզացիի վարքին:

31· Սան Սերվոլոյ կղզի մըն է, Ս· Ղազարէն 500 մեղր դէպի հիւսիս արեւմուտք (դէպի Վենետիկ), ուր հիւանդանոց կար, զոր կը վարէին Fatebenefratelli կոչուած կրօնաւորները: Յօշարարը կամ Յօշարար Պատրին (Padre) այն ժամանակի վիրաբոյժն էր:

32· Զուքամ – թուրքերէն բառ, կը նշանակէ ուժգին հարբուխ, ռնգային խուխով (Rhume de cerveau, catarrhale):

© National Library of Armenia

ւորեալ է ի վերայ լերդին քո, պարտիս մնալ ի մահճի, եւ զայս ինչ եւ զայն ինչ դեղորէս պարտիս ընդ ժամանակս ժամանակս առնուլ, եւ այս ինչ եղով յաւուրն երիցս անդամ պարտիս թոյլ տալ օծել ըղլեարդն եւ զորովայն քո, եւ յոմանց աղերց առնել զխիւս եւ դնել ի վերայ որովայնիդ: Եւ զայսոսիկ արարեալ ի բազում ժամանակս՝ գրեթէ ոչինչ օգուտ եղեւ· թէպէտ երբեմն կակղանայր որովայնն, սակայն լեարդն կայր յոյժ պնդացեալ, յորմէ յոյժ երկնչէր:

Եւ գիտելի է զի հինգ տեսակ ցաւոց պատեալ պաշարեցին զԳերյարզոյ Աբրայն մեր: Առաջինն՝ որ էր նախապետական պատճառ այլոց ցաւոցն, էր պնդացումն լերդին եւ փորոյն· երկրորդն՝ էր ուռուցումն բովանդակ մարմնոյն· երրորդ՝ հաղն, որ հաղիւ երբեք բազմիցս սաստիկ հաղալով զալղամն արտաքս հանէր· չորրորդ՝ հեւքն որով միշտ հեւայր· եւ հինգերորդն՝ պտըտումն գլխոյ, զի սրացեալ զոլորշիքն՝ որ պատճառիւր ի ջերմութենէ լերդին, վերանայր ի գլուխն եւ ոչ կարէր դնել ի վերայ բարձի զգլուխն իւր, զի ի դնելն՝ նոյնհետայն աղաղակէր եւ ասէր· Գլուխ իմ պտըտի եւ ցնդին բնաւք զգայարանք իմ, վասն որոյ աղաղակէր· Ի վեր վերուցէք զգլուխ իմ: Զի եթէ չուտով ոչ վերակալնուցուին զգլուխն ի վեր, առժամայն ի գլուխն եղեալ զոլորշիքն ի վայր հոսէին եւ ի լերդէ ելեալ զոլորշիքն ի վեր մղէին· եւ այսպէս թէ՛ ի գլխոյ իջեալ զոլորշիքն եւ թէ՛ ի լերդէ ելեալքն համաժողովէին ի խոչափողն, եւ գրեթէ կամէին հեղձուցանել զնա: Վասն որոյ երկու եղբարք միշտ մերձ կային առ նա, զի եթէ այսպիսի ինչ պատահիցի, իսկոյն ի վեր կալնուցուն զգլուխն· եւ այս տեւեաց գրեթէ մինչ յետին չունչն կենաց իւրոց· եւ զի զոլով անհնարին ննջել նմա ի վերայ բարձին, ոչ զտիւ եւ ոչ զդիշեր, միայն նստելով ի մէջ մահճին եւ յենլով ընդ որմն թէ՛ ի դիշերի եւ թէ՛ ի տուընջեան:

Եւ այս տեւեաց իբրու քառասուն օր, եւ երկու սպասաւորք ժամէ ի ժամ սպասու կային նմա· եւ մինչ յոյժ սաստկացան ցաւքն եւ հեւքն եւ հաղն, եւ բազմացան զոլորշիքն եւ ուռուցքն, կարի յոյժ նիհարացաւ եւ ուժաթափեցաւ եւ ոչ կարէր ինքն ինքեամբ շարժիլ· վասն որոյ հարկ եղեւ երից անձանց ծառայել նմա· եւ այս եւս տեւեաց մինչեւ յօր մահուան իւրոյ: Եւ իբրեւ եռես զիւր ինքն յոյժ վշտացնեալ՝ ասաց· Մահարեր է ցաւս այս, եղիցի կամք Տեառն օրհնեալ· պատրաստ եմ ըստ ամենայնի սիրով կրել զոր ինչ բարեհաճութիւն նորին առաքեաց ինձ եւ առաքելոց է· զի տեսանեմ ի յիս մեծագոյն ուժաթափութիւն, զի ջիղքն իմ թուլացեալք են, ոսկերք իմ ցաւովք լցեալք են, մարմինն այտուցեալ է, հաղն քայքայէ զոսկերս իմ, ջերմութիւն լերդին տոչորէ զսիրտն իմ, պտըտումն գլխոյ իմոյ անհանդիստ առնէ զիս, զտիւ եւ զդիշեր հեւքն ոչ թոյլ տան բարեպէս առնել զառեւտրութիւն ընչոյ, ուղեղն իմ ցընդեալ է, եւ զգայարանքն իմ տանջին ի ձեռն վատթար զոլորշեացն՝ որք հանապազ ի վեր ցոլանան, քունն իմ բառնեցեալ է յաչաց իմոց· տքուն լինելն իմ վշտացուցանէ զիս, եւ ես թմրեալ կամ զտիւն ողջոյն եւ զդիշերն ամբողջ· եթէ հանդուցանել կամիցիմ զակարացեալ մարմինն իմ կա՛մ ընկողմանելով կա՛մ նստելով եւ կամ ասա եւ անդ շարժելով, ոչ կարեմ· Տէր տեսցէ եւ այց արասցէ ինձ՝ տալով զհամբերութիւն մինչեւ ի ինձ՝ տալով զհամբերութիւն մինչեւ ի սպառ· խրատեսցէ զիս արդարն ողորմութեամբ, եւ զայցելութիւն իւր մի՛ անտես արասցէ յինէն: Ես իրաւի յոյժ վշտանամ ի ձեռն բազմապիսի ցաւոցս, սակայն մինչ մտածեմ թէ ի բարեգոյն եւ ի քաղցր կամաց Տեառն թոյլ տուեալ են գալ ի վերայ իմ այսոքիկ ցաւքս՝ ուրախութեամբ օրհնեմ զնա: Գիտեմ զի սակս օգտի իմոյ առաքեաց զսոսա ի վերայ իմ· եղիցի կամ Նորա օրհնեալ:

Արդ՝ յաւուրսն յայնոսիկ սկսաւ օր ըստ օրէ զաղաբել յուտելոյ զկերակուր լիաբերաբար, այլ շատանայր սակաւ ինչ բրընկատաբ, այլ շատանայր սակաւ ինչ բրընձէ թանով կամ հացեղէն խիւսիւ եւ կամ երկու երեք պատառովք մսոյ եւ հացի, զի

ոչ կարէր բարեպէս մարսել· զի պլղամն[33] որ պատեալ էր զստամոքսն՝ ոչ թոյլ տայր կլանել զկերակուրն կամ զհացն: Զայսոսիկ տեսեալ մեր, հրամանաւ Աբբային, ասացաք ցբժիշկն բերել զայլ ոմն հմուտ բժիշկ· զոր բերեալ բժշկին՝ արարին ըզխորհուրդ եւ սահմանեաց նոր եկեալ բըժիշկն զըմպելի ինչ: Իբրեւ էառ զայն՝ սակաւ ինչ զաղարեցաւ ելումն զոլորշեացն ի գլուխն եւ այնու սկսաւ յոմանս ժամս ննջել· եւ այս տեւեաց բազում աւուրս: Բայց ի մէջ քնոյն միշտ առնէր զխօսակցութիւն, եւ խօսակցութիւնքն էին շուրջ զհոգեւոր իրօք կամ շուրջ զկարգաւորմամբ միաբանից· զի որպէս ինքն ի մանկութենէ հետէ պարապեալ էր ի հոգեւորս եւ ի ջերմեռանդութիւն Կուսին եւ ի խոհեմական կարգաւորմունս, այսպէս եւ ի մեծի հիւանդութեան իւրում զնոսին վերայիշէր, մինչ զի զշրջակայ եղեալքն զարմացուցանէր· եւ մինչ զարթնոյր ի քնոյ՝ հարցանէր ցմեզ· Զիր ինչ ի մէջ քնոյ խօսեցա՞յ արդեօք· եւ մեք ասէաք· Այո՛, զայս ինչ եւ զայն ինչ խօսեցար, եւ զայս ինչ եւ զայն ինչ կարգաւորեցեր: Եւ զայսոսիկ բազում անդամ առնէր ի մէջ հիւանդութեան ի ննջելն, եւ երբեմն խօսակցութիւն նորա էին աննչանք· եւ ես յոյժ կասկածէի ի մահուանէ՝ մինչ լսէի զայսոսիկ, զի չէ բարւոք նշան խօսակցիլն հիւանդին ի մէջ քնոյն:

Արդ՝ հաղն եւ հեւքն սաստկացան, զերդոքքն յոյժ յաճախեցան, եւ ինքն կարի վշտանայր ի սոցունց, եւ յանուժութենէ անկեալ ի մահճի հեւայր, եւ ասա եւ անդ տապալիւր· եւ յաւուր միում յանկարծատապալիւր· եւ յաւուր միում յանկարծատապալեալ ասելով· Ցոյժ ցաւի յեկի աղաղակեաց ասելով· Ցոյժ ցաւի յեկի մասն բարձիս: Իբրեւ լուայ զայս, երկիւղն՝ յորմէ խիթայի ի վաղուց՝ անկաւ ի սիրտ իմ եւ ասեմ· Գուցէ վէր ինչ կաւ ի սիրտ իմ եւ ասեմ· Գուցէ վէր ինչ բացաւ ի յաճախութենէ ասա եւ անդ տապալելոյ: Եւ իբրեւ բացաք՝ տեսաք զի այն ինչ վիրաւորեալ էր վերին մասն բարձին, եւ ոչ կարէր այնուհետեւ ընկողմանիլ ի յայն կողմն· եւ բժշկին տեսեալ զայս՝ եռ կպողական նիւթ ինչ առ ի վերայ՝ եռ կպողական նիւթ ինչ առ ի վերայ բաղնել ի վերայ վիրին, եւ մեր եղեալ զայն ի վերայ վիրին՝ հանդարտեցաւ· եւ ուռուցն օր ըստ օրէ բազմանայր եւ այնքան՝ մինչ զի ինքն ինքեամբ ոչ կարէր դառնալ ի մի կողմանէ առ միւսն, այլ պարտէին երկու անձինք կալնուլ եւ դարձուցանել ի յայլ կողմն: Եւ պատճառ յաւելման ուռուցին էր այս, զի ձմեռն եւ ցուրտն ի վերայ կային, թէպէտ միշտ ջերմ ջրով ի մէջ դղմի լցեալ դնէաք ի յանոտս նորա, սակայն ոչինչ օգտէր, զի եղանակն էր ցուրտ, եւ եթէ սաստիկ ջերմացուցանէաք՝ ոչ կարէր ժուժել, զի գոլորշին ելանէր ի գլուխ եւ ոչ թոյլ տայր նմա ընկողմանիլ ի մահճի· եւ սկսան յոմանս տեղիս մարմնոյն՝ ի սաստկութենէ ուռուցուն՝ խարշոտիլ, եւ կրէր յայնց զսաստիկ ցաւս· եւ ուժգին աղաղակէր եւ մեք զարմանելով, այսինքն դնելով ըզխիւսս ի զանազան աղերց կազմեցեալ, զաղարեցուցանէաք զկսկիծն· եւ տեւեաց այս զբազում աւուրս:

Ցաւուր միում, մինչ բժիշկն չօշափեաց զլեարդն եւ զորովայնն, եւ ետես զի յոյժ ուռուցեալք էին, զայլ իմն իւղ սահմանեաց· եւ նովաւ սակաւ ինչ կակղացան որովայնն եւ լեարդն: Իսկ ի հետեւեալ աւուրն եկն բժիշկն եւ ետես զի երես նորին եւ ականքն դեղնեցեալք էին, ասաց· Բարի նշան է այս, երանի՛ թէ ընդ բոլոր մարմինն տարածեցիւր դեղնութիւնս այս, զի ընդ տարածիլն՝ գերծանի լեարդն ի վտանգէ եւ ասաց՝ կամիմ զի դտանիցէք զթոն ձուկն եւ դնիցէք ի վերայ լերդին: Եւ մեր արարեալ զայն՝ սակաւ ինչ թուլացաւ լեարդն ի կարծրութենէ, զոր տեսեալ բժշկին՝ ասաց թէ պարտիք յաճախակի դնել ի վերայ ըզձուկն, այսինքն յաւուրն երիցս անդամ:

Դու տե՛ս աստէն զհամբերութիւն Գերյարզոյ Աբրահօրն մերոյ, թէ ո՛րքան յոժարութեամբ եւ համբերաբար տանէր· երբեմն զձկունսն կենդանւոյն դնէաք ի վերայ լերդին եւ որովայնին, եւ նոքա անհանդիստ առնէին զնա· եւ զայս բա-

33· Պլղամ – Թուրքերէն բառ, կը նշանակէ մաղձ եւ խուխ:

© National Library of Armenia

զում անդամ արարեալ՝ յոյժ ճանճրացաւ ինքն, մանաւանդ ի մերձենալն աւուր մահուան· վասն որոյ յաւուր միում՝ մինչ եղեալ էաք զերկուս մեծամեծ ձկունս, ոչ կարելով տանել ծանրութեանց նոցա՝ աղաղակեաց· Բարձէ՛ք յինէն զծանրաբեռնութիւնս այս, ապա թէ ոչ՝ մեռանիմ այժմ: Եւ մեր տեսեալ զայս՝ այնուհետեւ ոչ ի կիր արկաք զայս:

Յետ երկուց աւուրց, շնորհիւ Տեառն՝ ի լաւ անդր եղեւ, եւ իմ չօշափեալ զերակս նորա՝ ասացի· Մի՛ երկնչիր, Գերյարգելի Հայր, զի լաւ կողմն ես: Նա պատասխանի ետ ինձ եւ ասաց· Քաւ եւ մի՛ լիցի ինձ երկնչել ի մեռանելոյ, քանզի ես յօժարիմ մեռանիլ ըստ որում եւ կամի Աստուած· ես ի մանկութենէ հետէ սպասէի աւուր մեռանելոյ իմոյ· ահա՛ մերձեցաւ օր մահուան իմոյ, մեծաւ փափաքանօք տենչամ մեռանիլ, զի ցանկամ տենչալւոյ տեսլեան տենչալւոյն իմոյ Յիսուսի: Ա՜հ, ե՞րբ ի-ցէ զի դէմ յանդիման կացից առաջի ամենասուրբ Երրորդութեան, յորում դտանին ամենայն քաղցրութիւնք, ամենայն բարիք երկրական, ամենալի զուարճութիւն եւ դերագոյն խնդութիւն· ա՜հ, ե՞րբ իցէ զի տեսից զլուսափայլ երեսն Քրիստոսի եւ ճաշակեցից զքաղցրութիւն Հոգւոյն սրբոյ· ե՞րբ իցէ զի տեսից զամենաքաղցր Թագուհին հրեշտակաց, զամէնօրհնեալ Կոյսն Մարիամ, զլուսատուն իմ, զօգնականն իմ եւ զպաշտպանն իմ եւ իմոյ Միաբանութեան՝ բազմեալ ի փառս անճառս: Այսուհետեւ քարեաւ մնա առնեմ ամենայն իրաց զգալեաց· զոչինչ կամիմ խոկալ եւ ոչ կամիմ պարապիլ ի յայլս իրս, որք արգելուն զիս ի յայնպիսեաց խոկմանց· վասն որոյ եթէ տեսանիցէք զիս ծանրացեալ եւ մերձ ի մահ եղեալ՝ մի՛ վրդովեցուցանէք զիս ի ձեռն բազմազանից խօսակցութեանց, զի ես շընորհիւ Տեառն՝ ունիմ զբաւական նիւթ խոկալոյ: Եւ ասաց առ մեզ· Ուրեմն, եւ դուք մի՛ անդր քան զչափն տրտմիցիք: Ես պատասխանեցի առ նա· Տէ՛ր իմ, եթէ այնքան տենչաս տեսանել զտենչալին քո, ե՛րթ ի խաղաղութիւն· միայն զայս աղաչեմ՝ զի զիս եւ զսպասաւորն քո ընդ քեզ տարցիս: Պատասխանի ետ անդէն· Զէ պիտոյ սպասաւորի· ես զորքանս նախատական բանս ասացի ցսպասաւորն իմ, զայնքան լուսեղէն թագս պատրաստել ետու ինքեան: Եւ դարձեալ ասացի ցնա· Տէ՛ր իմ, դու միշտ ասես՝ թէ մեռանիմ, եւ քեզ զերեզման ըստ օրինի ոչ պատրաստեցեր· զայսքան մեծածախս շինուածս տալով շինել: Պատասխանի ետ· Բաւական է զերեզմանն իմ այն սակս ցաւօք լի եւ փտեցեալ մարմնոյ իմոյ· զետեղեցէք զմարմինն իմ անդ՝ դնելով զներողութեան խաչելութիւնն և զմիտալն, զոր ետ Սրբազան Հայրապետն ինձ՝ ի միասին ընդ մարմնոյս, եւ զծաղկեալ պատկերն Աստուածածնայ մի՛ ոք սեփականեսցէ ինքեան, այլ մնասցէ հասարակութեան· եւ զզերեզմանն իմ յետ անցման ժամանակաց, որպէս եւ կամիք դուք կամ զկնի ձեր եկողքն, այնպէս շինեսցեն· ես այժմ վասն մարմնոյս իմոյ զետեղմանն բաւական տեղի շինեալ եմ:

Արդ՝ ի Մարտի 25ին էառ զսրբութիւն· նմանապէս եւ յԱպրիլի 3ին:

Եւ զիտելի է զի յերեկոյին աւուր մեծի Ուրբաթուն (յԱպրիլի 4), մինչ հանդիսապէս թափօրով կատարէին զկարգ թաղմանն Քրիստոսի, իրրեւ եհաս մերձ առ խուղն իւր, ազդ արարաք նմա· Ահա Քրիստոս մերձեցաւ առ խուղն քո: Զայս իրրեւ ասացաք, կալաւ զնա սաստիկ հաղն եւ հեւքն այնքան՝ մինչ զի մաղապուրծ զերծաւ ի խեղդեցմանէ, եւ առժամայն ուժգին զոչմամբ աղաղակեաց առ Քրիստոս· Ո՛վ քաղցրագունեղ Տէր իմ, հայեաց ի տառապանս եւ ի վշտագնեալ անձն իմ եւ ողորմեա ինձ: Իրրեւ զայս ասաց՝ առժամայն դադարեցան ցաւքն եւ հեւքն, եւ ինքն յերեսս անկեալ ի վերայ բարձին՝ երկիր եպագ Տեառն եւ ասաց· Ո՛վ Որդի եւ Բան Հօր, ո՛վ Թագաւոր փառաց Քրիստոս, այսօր հանգեար յամենայն տառապանաց, վշտաց եւ ի չարչարանաց՝ զորս ի մանկութենէ մինչեւ ցայժմ կրեցեր յանդելն զմաքրագոյն հոգի քո ի ձեռս Հօր· աղաչեմ զքեզ, եթէ հաճոյ իցէ տէ-

բութեան քում, թոյլ արա զի աւանդեցից զհոգի իմ ի ձեռս քո, զի հանդեսայց ընդ քեզ ի յանտանելի վշտաց եւ ի ցաւոց իմոց· ապա թէ ոչ՝ արբից զսա, եղիցին կամք քո: Մեծաւ տենչմամբ խնդրեմ զօրհնութիւն քո, օրհնեա՛ զիս զտառապեալս եւ զվշտագնեալս, եւ տո՛ւր ինձ զհամբերութիւն, եւ օրհնեա՛ զՄիաբանութիւնս մեր, եւ պահեա՛ զսա ի սէր եւ ի շնորհս քո, եւ տո՛ւր սմա զխաղաղութիւն քո եւ կառավարեա՛ զսա ըստ քում բարեհաճութեան կամացդ· զի ահա՛ ես բարձեալ ի մեծ վշտի եւ նեղութեան յանտանելի հիւանդութեան, ոչ եւս կարեմ կանելի հիւանդութեան, զի եւս կարեմ կանելի հիւանդութեան· բարերարաց սորին տո՛ւր զփոխարէնս զյաւիտենական բանս, իսկ այլապէս վարողացն՝ զդարձ եւ զզղջումն: Այլ քո ամենակարող միշտ հովանի լիցի մեզ· Դո՛ւ զարման տար սմա, ի վերայ սորա· Դո՛ւ զարման տար սմա, զոր հաստատեցեր· եւ ամէնօրհնեցեալ Մայր քո, զոր ետուր պաշտպան սմա, եղիցի միշտ օգնական ի թելադրութենէ եւ զիւոյ օգտեցմանէ բանսարկուին: Պահեա՛ զիւոյ օգտեցմանէ բանսարկուին, զի ի սմին՝ բաքանչիւր զանհատս սորին, զի ի սմին՝ որք ուխտեցինն՝ հաստատուն մնալով որք ուխտեցինն՝ հաստատուն մնալով կատարիցեն զկեանս իւրեանց, եւ ի սէր եւ ի շնորհն քո մեռանելով առնուցուն ըստ յաղթանակն, եւ փոխանակ ճգնութեանց եւ վշտացն՝ զփառս յաւիտենականս: Զայսոսիկ բանս խօսեցեալ՝ սկսաւ այնուհետեւ քաղցրաբար ննջել:

Իսկ յԱպրիլի 6ին (ի Զատկի) երեւիւր յոյժ առողջ, եւ զՀ· Զաքարիա[34] եւ զՀ· Ստեփան[35] ի նմին աւուր առաքեաց ի Սեփան[35] ի նմին աւուր առաքեաց ի նաւն: Բայց ի զիշերին յայնմիկ կարի դալն՝ մինչ արտաքս ընկենոյր զպղղամն՝ էր յոյժ կարմրացեալ եւ արիւնախառն· զակէր ասելով· Նման սուսեր երկսայրեաց խոցոտէ լեարդն իմ: Զոր լուեալ բժշկին փութով կոչեաց զյօշարար Պատրին[36] եւ ետ հանել զարիւն ի վերայ երեսաց ձեռացն իրրու ութ օնձայ[37] եւ շնորհիւ Տեառն զարեցաւ ցաւն լերդին: Իսկ ի հետեւեալ աւուրն՝ կրկին եհան բժիշկն ի սոյն տեղաւուրն՝ զարիւն իրրու վեց օնձայ· յայսմ եւուրջէ արիւն իրրու վեց օնձայ· յայսմ եւրեկոյի յոյժ նուազեցաւ եւ կարծիք դոյր մեռանելոյ: Վասն որոյ էառ զՍրբութիւն իրրու զվերջին թոշակ· եւ միաբանքն ամենեքեանք զնացեալք համբուրեցին ըզձեռս նորա, եւ նա օրհնեաց զամենեսեան եւ պատուիրեաց կեալ միաբանութեամբ, խոնարհութեամբ եւ հնազանդութեամբ եւ շնորհեաց ներումն ամենեցունց եւ խընդրեաց զաղօթս առնել վասն իւր:

Արդ՝ ի հետեւեալ աւուրն (յԱպրիլի 9ին) մինչ յոյժ ծանրացաւ, եկեալ բժշկին ետես եւ յուսահատեցաւ եւ ասաց ցմեզ· Պարտիք տալ զվերջին օծումն: Զայս ասացեալ՝ ինքն եմուտ առ նա եւ ասաց· Ով Գերապատիւ Հայր, բարւոք առնես, եթէ այսօր վերընդունիցիս զվերջին օծումն· զի օծումն ոչ միայն տայ զառողջութիւն հոգւոյ՝ այլ եւ մարմնոյ, ես երկիցս անգամ առեալ եմ զնա եւ առողջացեալ եմ: Զոր լուեալ Աբրային մերոյ՝ յոյժ ցնծացաւ հոգւով եւ ուրախացեալ ասաց· Այո՛, հաճիմ ընդ այդ, պատրաստեցէ՛ք զոր ինչ պէտք են, այսօր է օր մեծի ուրախութեան սրտի իմոյ քան զօր ծննդեան իմոյ: Արդ՝ իրրեւ քահանայն սկսաւ տալ զվերջին օծումն, բժիշկն զոլով ի արտաքին խուղն, այնքան ճմլեցաւ սիրտն ընդ մահն Աբրային – զոր յոյժ սիրէր – մինչ զի հեզոյր զհեղեղս արտասուաց· եւ ինքն բըժիշկն յետ երից աւուրց անկաւ ի մահիճս, եւ փոխան նորա զայր ի յայց եղբօրորդին իւր:

Եւ Գերյարգելի Աբրայն մեր զկնի վերջին օծմանն, օր ըստ օրէ ի լաւ անդր զընայր, եւ միաբանքն ամենայն ասացին զպսակ Կուսին վասն առողջութեան Աբրային: Իսկ ի հետեւեալ աւուրն մինչ եկն բժիշկն՝ ետես զի յոյժ առողջացեալ է, ասաց ցիս· Զայս գիտել պարտիս զի Աստուած տեսեալ զպիտանաւորութիւնն ձեր եւ զհարկաւոր զոլն Աբրային ձերոյ, սակս

34· Հ· Զաքարիա Ալեքսանեան, Ակնցի (1711–1793):
35· Հ· Ստեփանոս Մելգոնեան, Կ· Պոլսեցի (1717–1799), *ապագային՝ Մխիթարի յաջորդող Աբբահայրը: Կը մեկնին դէպի Արեւելք:*
36· Տե՛ս ծանօթ· Թ· 31:
37· Տե՛ս ծանօթ· Թ· 21:

© National Library of Armenia

կառավարելոյ զձեզ՝ զժամանակ ինչ եւս ետ ձեզ վերստին սքանչելաբար առողջացուցանելով. յիրաւի ասեմ՝ մեծ սքանչելիք է այս: Եւ տեւեաց առողջութիւնս այս ի բազում աւուրս:

Բայց յաւուր միում սկսաւ սաստիկ լուծումն որովայնի, զոր տեսեալ բժշկին՝ ետ զարդելական դեղ ինչ: Յաւուրս այսոսիկ սկսան ուռուցիքն պակասել. զոր տեսեալ Աբբային մերոյ, յոյժ ուրախացաւ, բայց սակայն որովայնն, փայծեղն, լեարդըն եւ թոքն սկսան ուռնուլ եւ կարծրանալ: Զոր տեսեալ բժշկին՝ ասաց. Զէ բարւոք նշան, կարծեմ թէ մեռանի:

Արդ՝ ի 24րդում աւուր Ապրիլի, յերեկոյեան ժամու երկիցս անդամ փսխեաց զդեղին մաղձն, զոր տեսեալ բժշկին՝ հաստատեցաւ ի վերայ կարծեաց իւրոց թէ մեռանի եւ ասաց. Բարւոք առնէք եթէ տայցէք չուտով զվերջին թոշակն:

Ուստի, ի հետեւեալ աւուրն՝ որ էր տօն սրբոյն Մարկոսի աւետարանչին (Ապրիլի 25), յինքենէ շարժեալ – թէպէտ մեք նախապէս յորդորեալ էաք առնուլ զՍրբութիւն – խնդրեաց հանդիսապէս բերել զՍրբութիւն. էառ զմարմին Տեառն մեծաւ ջերմեռանդութեամբ եւ յանձն արար զինքն հանդիսավեհութեան նորին: Զկնի սորին էառ զներողութեան խաչելութիւնն ի ձեռս իւր ջերմեռանդաբար, յանձնեաց զհոգի իւր ի ձեռս Քրիստոսի՝ ասելով. Զհոգի իմ ի ձեռս քո աւանդեմ, ո՛վ ամենաքաղցր փրկիչ իմ, ողորմա՛ ինձ, թող զամենայն յանցանս իմ. մաքրեա՛ զհոգի իմ յամենից ախտից մեղաց պատուականաւ արեամբ քով, զի քո եմ, Տէ՛ր ողորմեսէր: Յետ որոյ էառ զպատկեր Կուսին, առ որ ունէր զջերմեռանդութիւն ի հերուն հետէ, եւ համբուրելով սկսաւ ասել. Ո՛վ ամենաքաղցր Տիրուհի, օգնեա ինձ յայսմ ժամու, յորում կամ ի մեծի վտանգի եւ ի մէջ անտանելի ցաւոց մարմնոյս. մի՛ թողուր զիս, Տիրուհի, այլ որպէս յարաժամ օգնական եղեր ինձ ի վիշտս եւ ի նեղութիւնս եւ միշտ լուսաւորեցեր զիս, յայսմ ժամու լեր ինձ միջնորդ եւ փաստաբան առ ամենասիրելիդ եւ քաղցր Որդին քո, զի զերծայց ի թելադրութենէ եւ ի հաղրից բանսարկուին: Զայս ասելով եդ զխաչելութիւնն եւ ըզպատկեր Կուսին ի վերայ սրտին իւրոյ, եւ երբեմն երբեմն առնոյր զնոսին եւ համբուրէր, եւ սիրալիրաբար խօսէր ընդ նոսին ասելով. Յիսուս, Մարիամ, զսիրտս եւ զհոգի իմ ձեզ տամ: Եւ այսպէս զօրութեամբ սրբոյ հաղորդութեան՝ զայն օրն բարեպէս անցոյց. միշտ խօսէր զհոգեկանաց իւրոց, երբեմն երբեմն յորդորէաք զնա զներդործութիւն հաւատոյ, յուսոյ եւ սիրոյ արտելուզանել, եւ ինքն ջերմեռանդաբար առնէր. իսկ երբեմն ասէր ցմեզ. Բաւական են այդոքիկ, թոյլ տուք ինձ, զի ես ունիմ զբաւական նիւթ խոկալոյ, եւ մի՛ շփոթէք զիս:

Եւ մինչ եկն բժիշկն յերեկոյեան պահու՝ եառս զԱբբայն յոյժ ուժաթափեալ, եւ սկսաւ խօսել ընդ նմա: Իսկ Աբբայն ոչ կարէր հասկացուցանել զբան իւր, զի սկսեալ էր ծանրանալ լեզուն: Եւ մինչ շօշափեաց զորովայնն՝ ասաց ցմեզ. Իրրեւ զվէմ կարծրացեալ է, յոյժ յաւելեալ է ուռուցն. յիրաւի ասեմ՝ ոչ ապրի: Եւ սահմանադրեաց զոմանս դեղորէս եւ զըմպելիս տալ նմա:

Արդ՝ իբրեւ լուսացաւ 26րդ օրն Ապրիլի, եկն բժիշկն յառաւօտուն, եւ իբրեւ զողջոյն ետ նմա՝ հապիւ երբեք ճանաչեաց զնա, եւ նորա չօշափեալ զզարկ բազկին՝ ասաց. Ոչ եւս ապրի: Եւ մեր լուեալ զայս, որքան կարէաք յորդորէաք զնա ի ջերմեռանդութիւն առ Քրիստոս եւ առ Կոյսն Մարիամ, եւ նա անյապաղ կատարէր եւ երբեմն երբեմն աղաղակէր. Ցաւեցան ոսկերք իմ, ի վեր կալարուք զիս եւ նստեցուցէք զիս: Եւ մինչ կալնուին զնա ի վեր՝ ոչ կարելով հանդարտել եւ նստիլ, այլ երբեմն զգլուխն ի կոր ունելով եւ երբեմն ի վեր կալնելով եւ երբեմն այր եւ անդր շրջելով՝ սաստիկ հեւայր, եւ աղաղակէր ասելով. Ընկողմնեցուցէք զիս ի վերայ մահճի իմոյ, զի քայքայեալ են ոսկերք իմ, լուծեալ են ջիլք իմ եւ պակասեալ է զօրութիւն իմ, արդարեւ մեռանիմ ես, այլ կամք Տեառն օրհնեալ է եւ

օրհնեալ եղիցի. քայքայեալ է տաղաւար իմ, կար զօրութեան իմոյ բարձեալ է. տեսցէ Տէր եւ ողորմեսցի ինձ, թէպէտ աղաչանք իմ ոչինչ են, զի զթութիւն նորին զոլով անսպառ՝ համարձակիմ աղաղակել առ նա, զի մի՛ թողցէ զիս յայսմ ժամու, այլ առաքեսցէ առ իս զայցելութիւն իւր:

Արդ, իբրեւ եկն բժիշկն յերեկոյին՝ ասաց. Այսու զիշերի վախճանի Աբբահայրն ձեր. վասն որոյ պարտիք այժմ տալ ընթեռնուլ զայն աղօթս, որ սակս հոգեվարաց են կարդեալք: Զորս առժամայն տուաք կատարել եւ միաբանքն ամենեքեան ասացին զպսակ Կուսին: Արդ՝ մինչ կամեցաւ բժիշկն չուել, ետ զողջոյն Գերյարգոյ Աբբային մերոյ. իսկ նա ոչ զգալն բժշկին իմացաւ եւ ոչ զգնալն, քանզի լեալ էր իբրու հրգեվար:

Արդ՝ իբրեւ երեկոյ եղեւ, վերստին աղաղակեաց. Նստուցէք զիս սակաւ ինչ: Եւ իբրեւ նստաւ՝ ոչ կարելով հանդարտիլ, ասաց զայս յետին բանն. Ընդ երեսիլ, ասաց զայս յետին բանն. Ընդ երեսիլ կոյս հանդիցեն լալիք, յառաւօտու եղիցի կոյս հանդիցեն լալիք, յառաւօտու եղիցի մնաց մինչեւ ի մահ: Եւ յետ միոյ պահու ետու զխաչելութիւնն եւ զպատկերն Աստուծոյ, եւ նա էառ եւ համբուրեաց տուածածնայ, եւ նա էառ եւ համբուրեաց եւ յանձնեաց զինքն Յիսուսի եւ մօր Կուսին: Իսկ յետ կիսոյ ժամու սկսաւ բարձրագոչ ձայնիւ աղաղակել եւ ասել. Ա՛ստ, Հա՛յր Ստեփան, ի խաչիցս զատեա զիս, Հա՛յր Ստեփան, ի խաչիցս այսցանէ՝ որք վշտացնեալ տառապեն զիս: Եւ ասեմ. Տէ՛ր իմ, որպիսի՞ խաչ են զիս: Եւ ասեմ. Տէ՛ր իմ, որպիսի՞ խաչ են զիս: Զոքա որք զքեզ տաղնապեն: Նա վերստին աղաղակեաց եւ ասէ. Եթէ ոչ զերծուսցես յայսց խաչիցս՝ լինիս մարդասպան: Եւ յայսց խաչիցս՝ լինիս մարդասպան: Եւ իմ զայս լուեալ, յոյժ զարհուրեցայ, եւ արտասուաթոր աչօք ասացի ցնա. Ո՛վ Տէր, ես զի՞նչ արարիցս, զի ոչ գիտեմ թէ որպիսի խաչք են՝ որք զքեզ տանջեն: Եւ նա սկսաւ ասա եւ անա տապալիլ, եւ անա սկսաւ ասա եւ անա տապալիլ. Ասացի ցմերձակայս իմ. Եղբա՛ր, Սաթասացի ցմերձակայս իմ. Եղբա՛ր, Սաթասացի ցմերձակայս իմ. Եղբա՛ր, Սաթ

եւ ասացի ցնա. Արդեօք ճանաչես թէ ո՞վ իցեմ ես. նա զոչինչ պատասխանի ետ ինձ. եւ ես կալայ զձեռս նորա եւ համբուրեցի զնա եւ յորդորեցի զայլս որք անդր կային՝ առ ի համբուրել զձեռս նորա. եւ արարին այնպէս: Եւ սկսայ աղաղակել ընդ ականջս նորա. Ցիսո՛ւս, Մարիա՛մ. եւ նա սակաւ ինչ զդաց. եւ ասացի ցնա. Տո՛ւր ինձ նշան ինչ՝ զի տաց քեզ վերջին արձակումն. զոր լուեալ՝ եհար զձեռն իմ ձեռամբ իւրով. եւ ես ետու նմա զարձակումն. եւ առեալ զխաչելութիւնն եւ ըզպատկերն Կուսին՝ մերձեցուցի ի բերան նորա, եւ նա ողջագուրելով եւ մեծաւ փափաքանօք համբուրեաց զնոսին: Ես ասացի եղբօր միում. Տո՛ւր այն ինչ ըմպելի. եւ նա ետ ըմպել նմա, եւ ինքն յօժարութեամբ ըմպեաց. եւ յետոյ սակաւ առ սակաւ սաստիկ ծանրացաւ եւ մերձեցաւ ի աւանդումն: Զայս տեսեալ փութացուցի զոմն կարգաւոր առ ի գնալ ի պատարագել վասն հոգեվարութեան Գերյարգեցելոյ Աբրահօր մերոյ, որպէսզի բարեպէս, քաղցրութեամբ եւ խաղաղութեամբ աւանդեսցէ զհոգի իւր ի ձեռս Քրիստոսի: Եւ պատուիրեցի քահանային նախ զարթուցանել զծերագոյն վարդապետսն եւ ասել ցնոսա՝ թէ Գերյարգելի Աբրահայրն մեր է ի վերջին հոգեվարութեան. եւ նոքա ելեալ եկին եւ մերձ կային առ նմա: Իբրեւ պատարագիչն ասաց զպատարագն եւ զարձաւ ի յետս, սակաւ ինչ էանց ի վերայ, եւ սկսաւ դողալ եւ հառաչել. յետ միոյ պահու վերստին դողաց եւ սակաւ ինչ կրճատեալ զատամունս իւր եւ սաստիկ երաց զերկոսին աչսն, եւ առժամայն փըչեաց զհոգին իւր:

Արդ՝ ի յաւանդելն զառաքինութեամբ զարդարեալ հոգին ի ձեռս Քրիստոսի, Վերապատուելի Եղիա վարդապետն[39] երկիցս անգամ ետ զարձակումն՝ նախ քան զրաժանումն հոգւոյն ի մարմնոյ, եւ ոմն ընթեռնոյր զյանձնարարական աղօթքն հոգւոյն առ Աստուած. ոմանք ողբային, ոմանք աղերսէին առ Կոյսն Մարիամ՝ առ ի օգնել հոգւոյ նորին, եւ առ սուրբ Միքայէլ հրեշտակապետն՝ առ ի պաշտպանել զնա ի թելադրութենէ բանսարկուին եւ յարբանեկաց նորին. ոմանք սկսան մերկացուցանել զնա եւ զզեստաւորել մաքուր զզեստիւք. ոմանք ասէին զԼիթանիայն մեռելոց:

Արդ՝ յորժամ ամփոփեցաւ լուսատու արեգակն Միաբանութեանս մերոյ, քաղցրաբարոյ Հայրն մեր, մեղրածորան վարդապետն ամենեցուն, սահմանողն նորոյս կարգի կրօնի, յանձանձիչն եւ հրահանգիչն մերոյս խմբի, կանոնադիրն եւ կառավարիչն, հովիւն եւ բարուն պետն եւ մխիթարն ամենեցուն՝ եթող անմխիթար եւ խաւարաւ տրտմութեան ելից զսիրտս իւրայնոցս ամենեցուն: Վասն որոյ դասքն ծերագոյն վարդապետաց թախծեալ սրտիւք ողբային զԱբրայն, որ էր լուսատու ինքեանց. երամ նոր վարդապետաց տըրտմատոչոր սրտիւք արտասուէին զԱբրայն, որ էր բարունապետ ինքեանց. ջոկք նորընծայ քահանայից բեկեալ սրտիւք լային զԱբրայն՝ որ էր հայր եւ սնուցիչ ինքեանց. հոյլք աշխատաւոր եղբարց եւ ժողով նորընծայից տրտմութեամբ միգապատեցեալք եւ սգազգեաց լեալք, ոմանք յայս ինչ անկեան եւ ոմանք յայն ինչ անկեան կացեալ եւ ոմանք ի վարանի եղեալք, շրջելով, աղիողորմ հեկեկալով հեղուին զարտասուս ի վերայ Գերապատիւ Աբրային իւրեանց, որ ըստ իւր անուան էր մխիթար ամենեցունց եւ սնուցիչ եւ տածիչ, հրահանգիչ եւ լուսաւորիչ առ կեանն երանական:

Արդ, մի ոմն ի մերայնոց վարդապետաց զնացելոցն ի քարոզութիւն, իբր ամսօրեայ ճանապարհ հեռի ի մենաստանէ մերմէ, տեսանէ ի յանուրջս զմեռանիլն Աբրային յայնմ գիշերի եւ յայնմիկ ժամու՝ յորում աւանդեաց Գերյարգոյ Աբրայն մեր զհոգին իւր ի ձեռս Աստուծոյ. եւ ընդ տեսանելն՝ ողբագին ձայնիւ աղաղակէ ասելով. Գերյարգելի Աբրահայրն մեր վախճանեցաւ, յիրաւի ասեմ, վախճանեցաւ: Զայս լուեալ չրջակայ եղելոց՝ համարին ցնորք ինչ տեսանել. նա պնդէ զրան իւր եւ ասէ. յիրաւի մեռաւ, զի ինձ ողբ եղեւ մահն նորին:

Արդ՝ յետ աւանդելոյն զհոգին՝ իբրեւ զվարդ կարմրերփեան փայլեցան երեսք նորին, որ ի հիւանդութեան էին անչքեղացեալք, իւծացեալք եւ դեղնացեալք, եւ այս այնքան՝ մինչ զի տեսանողքն յոյժ սքանչանային ընդ այն: Եւ մինչ մաքուր զզեստուք զզեստաւորեցին՝ առժամայն հանին ի յարտաքին ի մեծ խուղն եւ եդին ի վերայ բարձրաւանդակի տեղւոջ, եւ տուն ի ձեռս նորա զխաչելութիւն մի եւ ընդ սնարս նորա վառեցին զկերոն մի մեծ, եդին զօրհնեալ ջուրն. եւ ոմանք սաղմոսիւք եւ այլովք աղօթիւք պահէին զնա յաջորդաբար ժամէ ի ժամ: Ոմանք ի ծանօթիցն, իբրեւ լուան թէ մեռաւ, եկեալ աղօթէին ի վերայ նորա, ոմանք արտասուելով եւ ոմանք թախծեալ սրտիւ յետս դառնային. եւ մարմինն նորա մնաց ի խղջն մինչեւ յերեկոյեան ժամն:

Իսկ իբրեւ եղերեցաւ երեկոյեան ժամն՝ եկին բազումք, այսինքն երկու արքեպիսկոպոսունք եւ իւր քահանայք եւ փոխակոպոսունք եւ ժողովրդապետի Լիտոնորդ քահանայն ժողովրդապետի Լիտոյին, աշխարհականք, արք եւ կանայք յոյժ բազումք: Արդ՝ իբրեւ կամեցան տանել զնա յեկեղեցին, ուր կղերիկոսք զդեցան զվերնաշապիկ, ունելով ի ձեռս իւրեանց զմեծամեծ կերոնս լուցեցեալս, նմանապէս եւ բոլոր ժողովուրդքն՝ բաց ի կանանց, ունելով ի ձեռս իւրեանց լուցեցեալ մոմեղէն, թափօր առեալ հանին զմարմինն ի խղէն հանդերձ երգօք: Եւ իբրեւ ի մէջ մեծ դահլիճին հասին՝ արարին ըզհոգեհանդիստ. եւ բարձեալ անտի տարան մերձ վերին սանդխոյ եւ անդ արարին ըզհոգեհանդիստ. եւ իբրեւ իջուցին ի վայր և դնացեալ հասին ի դուռն քավանային[40], անդ արարին զհոգեհանդիստ: Անտի բարձեալ մինչ հասին ի կէսն մեծ դահլճին՝ անդ արարին զհոգեհանդիստ, եւ անտի բարձեալ բերին ի դուռն եկեղեցւոյ, եւ անդ արարին հանդիսապէս զհոգեհանդիստ. եւ անտի բարձեալ մուծին յեկեղեցի, եւ եդին ի բարձրաւանդակ տեղւոջն, զոր նախապէս կերտեալք էին եւ սեաւ զզեստիւք զարդարեալ, եւ զբազումս մոմեղէնս լուցեալք, եւ սկսան կատարել զպաշտօն յոյժ հանդիսապէս ընթեռնլով զգիրս, զաւետարանս, զաղօթսն, զմաղթանսն, նաեւ զբազում զուրսն, զմաղթանսն եւ շարականս: Եւ իբրեւ կատարեցին՝ իւրաքանչիւրքն զնացին ի տեղիս իւրեանց. եւ յայնմ գիշերի երեք անձինք ժամէ ի ժամ կային մերձ առ նմա եւ աղօթէին եւ սաղմոսէին:

Արդ իբրեւ առաւօտ եղեւ՝ եկին բազումք, թէ՛ ի Հայոց եւ թէ՛ ի լատինացւոց, եւ աղօթէին առ Տէր վասն նորա եւ մխիթարէին զմեզ. եւ արարաք հանդիսաւոր զձայնաւոր պատարագ վասն հոգւոյ Գերյարգեցելոյն մերոյ, եւ միաբանքն թէ՛ յառաջնում եւ թէ՛ յերկրորդ աւուր վասն նորա պատարագեցին, նաեւ յայլ աւուրս՝ մինչեւ ցքառասներորդ օրն ասէին ոմանք վասն հոգւոյ նորին: Եւ զկնի պատարագին՝ կատարեցաք հանդիսապէս զպաշտօն ննջեցելոց. եւ եկն ժողովրդապետ քահանայն Լիտոյին, հանդերձ բազում ժողովրդեամբ, եւ ասաց զպատարագ վասն հոգւոյ Գերյարգոյ Աբրային մերոյ:

Արդ, իբրեւ եղերեցաւ երեկոյեան ժամն, վերստին եկին բազումք ժողովուրդք, արք եւ կանայք, նաեւ հայ քահանայք եւ աշխարհականք, եւ սկսաք կատարել հանդիսապէս զկարգ թաղմանն՝ ընթերցմամբ գրոց, աւետարանաց, սաղմոսից, շարականաց եւ աղօթից: Իբրեւ կատարեցան սոքին, բարձին զմարմինն ի բարձրաւանդակէն անտի, իջուցեալ եդին

39. Հ. Եղիա Վրդ. որդի Մարտիրոսի, Կ. Պոլսեցի (1665–1758), որ արդէն իսկ վարդապետ էր՝ Մխիթար Աբրահօր աշակերտած ատեն (1700). յետագային նկատուած է «աջ եւ բազուկ Մխիթարայ Աբրայի եւ երկրորդ սիւն հաստատութեան Միաբանութեան»:

40. Քավանայ (Cavana), իտալ. բառ. նաւարան: Վանքի մուտքին աջակողմը, գեղանայարկի չէնքին մէջ կ'երկարէր մեծ եւ ընդարձակ նաւարանը, ուր կը պահուէին վանքին նաւակները, Վենետիկի եւ Լիտոյի հետ հաղորդակցութեան միակ միջոցները: Այժմ սենեակի վերածուած է. կը մնայ կամարաձեւ արտաքին մեծ դուռը: Ներքին ուրիշ դուռով մըն ալ կը միանար վանքի քառանկիւն գաւիթին. խօսքը այս դուռին մասին է:

© National Library of Armenia

առաջի սրբազնասուրբ սեղանոյն եւ ողբերգական ձայնիւ սկսան ի դիմաց Գերյարգոյ Աբբային առնել զբարեաւ մնայ ընդ եկեղեցւոյն, ընդ միաբանից, ընդ օտար քահանայից եւ ընդ ժողովրդեան. եւ անտի բարձեալ մուծին ի ներքս ի դասն, յետ կոյս աւագ խորանին, ուր էր նախապատրաստեցեալ յինքենէ դերեզման իւր, եւ անդ սկսան օրհնել զհողն, եւ զայլս զընթերցուածս եւ զաւետարանս ընթեռնուլ, եւ զպատուական մարմին նորա հանեալ ի դագաղէն եդին ի մէջ տապանակի: Եւ նախ քան զնելն զնա ի տապանի՝ խաչանիշ ցանեալ զօրհնեալ հողն ի վերայ, սկսան ասել Փառք ի բարձունս, եւ բեւեռեցին բեւեռօք զտապանակն, եւ այնպէս եդին ի դիր հանգստեան, եւ զվէմն եդին ի վերայ դերեզմանին:

Արդ, մահն Գերյարգելւոյ Աբբային մերոյ եղեւ յամին 1749, Ապրիլի 27ին, ի յեօթներորդում ժամու գիշերոյ. եւ էր ինքն ամաց եօթանասուն եւ չորից, աւելի երկու ամսօք եւ ոմամբք աւուրբք: Յետին հիւանդութիւնն դառնակսկիծ եւ սոսկալի, յորում եկաց միշտ ի մահճի, եղեւ ըստ թուոյ ամաց իւրոց. քանզի եկաց յայնմ հիւանդութեան եօթանասուն եւ չորս աւուրս: Եւ հաւատամ թէ զքաւարանն ասէին քաշեաց, քանզի մեծաւ ջերմեռանդութեամբ եւ յոյժ համբերութեամբ համակերպեաց զկամս իւր ընդ կամացն Աստուծոյ ի հիւանդութեան. զի ոչ երբեք արտանջեաց եւ ոչ նշան ոժգոհանաց եցոյց, այլ բնաւն իբրու ի ձեռանէ Աստուծոյ եկեալ վերընկալնոյր զնոսին, եւ ըմպէր ուրախութեամբ զմատուցեալ բաժակն ինքեան ի Տեառնէ իւրմէ:

Արդ, աւուրս ութ արարաք զայդոգ, նըմանապէս ի հնդետասաներորդի աւուր եւ ի քառասներորդի աւուր, եւ միշտ պատարագողքն յիշատակէին զնա ի մէջ պատարագին: Արդ, ընդ հանդիսաւոր թաղումն Գերյարգոյ Աբբային մերոյ ոչ միայն այնք՝ որք ներկայ գտան ի թաղումն նորա, այլ եւ բնաւք լսողքն զայնպիսի հանդիսաւոր թաղումն արարեալ ի մէնջ, յոյժ սքանչացեալք էին եւ ասացեալք էին. Բարւոք փոխանակ տրիտուր տեառն իւրեանց Աբբային աշակերտքն իւրեանց տուեալք են՝ առնելով նմա զմեծայարգ եւ հանդիսական թաղումն: Սարգիս արքեպիսկոպոսն Կեսարիոյ ափսոսացեալ է ընդ թաղումն իւրոյ վարդապետին, որ էր Պատրիարգ Կոստանդնուպոլսոյ եւ ասացեալ՝ թէ գրեթէ տասներորդ մասն հանդիսութեանս այսորիկ ոչ արարաք մեք որդիքս վարդապետին մերոյ եւ պատրիարգի, եւ ոչ այնքան բազմութիւնք ժողովրդեան շարժեցան առնել զհանդիսաւոր թաղումն Պատրիարգին իւրեանց. սոքա զերախտիս Հօրն իւրեանց միշտ ի միտս իւրեանց ունելով՝ արարին զայսպիսի հանդիսաւոր թաղումն, որ է մեծի նշան սիրոյ եւ հաւատարմութեան՝ որ առ նմա. եւ յիրաւի է, արդարութիւնն իսկ պահանջէր առնել զայսպիսի թաղումն, այնպիսւոյ իմաստնոյ հանճարեղի բարուանպետի եւ նախնոյ մեծի Աբբային:

ՅԻՇԱՏԱԿԻ ԽՈՀԵՐ

ՀԱՅՈՑ ԿՂԶԻԻՆ 250ԱՄԵԱԿԸ

(1717 - 1967)

Է.

Ս· ՂԱԶԱՐԻ ԵՐՐՈՐԴ ԸՆԴԱՐՁԱԿՈՒՄԸ

(1946–1966)

Համաշխարհային պատերազմի աւարտին (1945), մինչ կը դադրէր որոտն ատեղ թնդանօթներուն եւ ահարկու ռումբերուն, եւ յաղթական ազգեր՝ գրաւուած հողամասերը կը բաժնէին իրարու մէջ, նոր սահմաններ գծելով երկիրներու, Ս. Ղազար եւս կը տիրանար նոր հողերու՝ ընդարձակելով իր սահմանները:

Յաղթանակի մեծ ոսն կը կատարուէր Հայոց Կղզիին մէջ ալ. եւ ազգերն այնքան չէին հրճուեր՝ իրենց հայրենի երկրին սահմաններուն ընդարձակումով, որքան Մխիթար Աբբահօր որդիները՝ իրենց փոքրիկ կղզեակին հողերուն կըրկնապատկումով:

Մխիթարեան հայրենիքը, պանդխտութեան մէջ ստեղծուած փոքրիկ Հայաստանը կը մեծնա՛ր...: Սակայն՝ առանց սուրի եւ թնդանօթի:

Գաղափարի ու մշակոյթի յաղթանակն էր՝ որ ձեռք կը բերուէր, իտալական կառավարութեան ու մանաւանդ Վենետիկի քաղաքական իշխանութիւններու աջակցութեամբ:

Արդարեւ, կէս դարէ ի վեր, Ս. Ղազարի Հայրերը ջանքեր կը թափէին ընդարձակելու համար կղզին. եւ այդ՝ ոչ թէ լոկ բուռ մը աւելի հող ունենալու տենչով, նիւթական շարժումի դիւրութեան համար, կամ վանքի որմերէն հեռացնելու համար համայնաքանդ խոնարհութիւնը լճակի աղի ջուրերուն, այլ զուտ մշակութային նպատակներով:

Տարիները կը սահէին, եւ Մխիթար Աբբահօր կղզեակը, հակառակ 1815ի ընդարձակումին, օրէ օր աւելի կը նեղնար՝ կարծէք: Հայրենիքէն եւ սիրելիներէն հասնող պարբերաթերթեր եւ օրագիրներ, ամէն տեսակ հրատարակութիւններ ու գիրքեր, ձեռագիրներ եւ մշակութային այլ գանձեր ու գոհարներ, հին դրամներ, մետալներ, արժէքաւոր նկարներ եւն... կը գիզուէին, կը գրաւէին մինչեւ անգամ վանականներու խըցիկները: Ս. Ղազարի չէնքերը նեղ կուգային՝ այդ բոլորը արժանաւոր կերպով ու վայելչաբար դասաւորելու, ցուցադրելու համար տասնեակ հազարաւոր ամէնազգի այցելուներուն, որոնք խուռներամ կ'ողջունէին Հայոց Կղզին՝ ամէն տարի:

Եւ ահա՛ պահանջը ընդարձակուելու:

1945 թուականի աշնան, երբ՝ զինադադարի առիթով՝, համօրէն հասարակութիւնը Ս. Ղազար վերադարձած էր, կը սկսին առաջին չփումները պետական իշխանութիւններու հետ, ուսումնասիրելու համար ընդարձակումի մը հնարաւորութիւնը:

Բայց, ինչպէս Մխիթարի օրերուն – եւ պատմութիւնը յաճախ կը կրկնուի – Միաբանութեան կողմէ կատարուած առաջին

© National Library of Armenia